

Avvikarnas oundvikliga öde

En queer läsning av Vilhelm Mobergs
utvandrarserie med fokus på relationen mellan
Robert och Arvid

Av: Oscar von Seth

Handledare: Claudia Lindén
Södertörns högskola | Institutionen för kultur och lärande
Magisteruppsats 30 hp
Litteraturvetenskap | höstterminen 2016

Abstract

Vilhelm Moberg (1898–1973) was one of the most influential Swedish writers of his time. His epic *The Emigrants* with its four parts are among the most read Swedish novels of all time. The field of research about Moberg is large; despite this none of his works have been analyzed from a queer angle until now.

The purpose of this master's thesis (one year) is to do a queer reading of Moberg's *The Emigrants*, focusing on the relationship between Robert and Arvid. The bond between these young farmhands has rarely been given attention within the research about Vilhelm Moberg; when it is mentioned in previous research, it's perceived as camaraderie. My hypothesis is that, despite indications of a homophobic attitude in Moberg, it is possible to make visible a romantic love story between these men.

In this thesis, a question regarding whether animals, animality or animal symbolism in the text makes the young men's love story increasingly visible, is raised. The theme of bestiality in *The Emigrants* coincides with Arvid, and can be seen as a synonym for homosexuality. In combination with queer animal symbolism surrounding Robert, the men's hidden desire and love is enhanced.

The analysis highlights a dichotomy between masculinity and unmanliness that is portrayed through the relationship between Robert and his older brother Karl Oskar. The latter is being ascribed traditionally masculine traits, such as resilient character, individualism and physical ability for labor, whereas Robert is associated with unmanly attributes such as laziness, untrustworthiness, and an infantile longing for gold and riches. The analysis shows that Robert's unmanliness, just as the bestiality theme, is a synonym for homosexuality.

The question as to whether Moberg's impression that homosexuality is an "unfortunate fate" has had consequences for to the portrayal of Robert and Arvid, permeates this analysis. The purpose has not been to smear Moberg but to highlight the paradox of his homophobic stance, since this thesis conclusively determines that he has written a beautiful love story involving two young men.

Keywords

Vilhelm Moberg, The Emigrants (novel series), The Emigrants, Unto a Good Land, The Settlers, Queer theory, Queer reading, Masculinity, Unmanliness, Heteronormativity, Bestiality, Animal queer, Animality studies, Homophobia, Homosexuality

Populärvetenskaplig sammanfattning

Vilhelm Moberg (1898–1973) var en av sin tids mest inflytelserika svenska författare. De fyra romanerna i hans episka utvandrarserie hör de till de mest lästa svenska romanerna genom tiderna. Trots att forskningsfältet om Moberg är stort har hans verk hitintills inte analyserats utifrån ett queerperspektiv.

Syftet med denna magisteruppsats är att göra en queer läsning av Mobergs utvandrarserie, med fokus på relationen mellan Robert och Arvid. Dessa unga drängars relation har sällan givits utrymme inom Mobergforskningen och när den omnämns har den lästs som kamratskap. Min hypotes är att det, trots indikationerna på ett homofobt förhållningssätt hos Moberg vid tiden för utvandrarseriens tillkomst, är möjligt att läsa fram en romantisk kärlekshistoria mellan männen.

I uppsatsen lyfts frågeställningen om huruvida textens djur, djuriskhet och djursymbolik öppnar upp för att läsa fram de unga männens kärlekshistoria. Tidlagstemat som i utvandrarserien är förbundet med Arvid kan förstås som en omskrivning för homosexualitet, vilket ihop med queerbetonad djursymbolik som i texten omgärdar Robert, framhäver deras icke-utskrivna begär och kärlek.

Analysen synliggör den dikotomi mellan manlighet och omanlighet som i romanerna gestaltas genom Robert och hans storebror Karl Oskar. Storebrodern tillskrivs stark karaktär, individualism och arbetsstyrka, egenskaper som historiskt sett kategoriserats som manliga. Robert skrivs fram som arbetskygg, lögnaktig och med ett infantilt drömmande om guld och rikedom, egenskaper som kategoriseras som omanliga. Analysen påvisar att i likhet med tidlagstemat kan också omanligheten läsas som en omskrivning för homosexualitet.

Frågan om huruvida Mobergs föreställning om homosexualitet som ett ”olycksöde” har haft konsekvenser för gestaltningen av Robert och Arvid, genomsyrar analysen. Avsikten med detta har inte varit att smutskasta Moberg utan att lyfta det motsägelsefulla med hans homofoba hållning då det i denna uppsats fastställs att han författat en vacker kärlekshistoria om två unga män.

Nyckelord

Vilhelm Moberg, Utvandrarserien, Utvandrarerna, Invandrarna, Nybyggarna, Queerteori, Queer läsning, Manlighet, Omanlighet, Heteronormativitet, Tidlag, Animal queer, Animality studies, Rättsröteaffärerna, Det gamla riket, Homofobi, Homosexualitet

Innehållsförteckning

Inledning: Något <i>mer</i> än guld och sand	4
Syfte och frågeställning	5
Tidigare forskning	6
Vilhelm Moberg och utvandrarserien	6
Mobergforskningen	6
Moberg och 1950-talets rättsröteaffärer	10
Teori och metod	13
Manlighet och omanlighet	13
Animal queer/Animality studies	15
Metodiskt tillvägagångssätt	18
Analys: Avvikarnas oundvikliga öde	19
Kortfattat om handlingen i <i>Utvandrarna</i>	19
Pojken med en koskälla om halsen	19
Tjuren på Nybacken	24
En potentiell heterosexuell romans	29
Kortfattat om handlingen i <i>Invandrarna</i>	34
Faror av varjehanda slag	34
Utvandrarseriens brödrapar	39
Kortfattat om handlingen i <i>Nybyggarna</i>	47
Mobergs motsägelsefulla homofobi	48
Roberts och Arvids oundvikliga öde	53
Avslutande reflektion	58
Källförteckning	61

Inledning: Något *mer* än guld och sand

I Vilhelm Mobergs *Utvandrarna* finns ett textparti där huvudfiguren Karl Oskar betraktar ett tidningsfotografi föreställande en bördig åker i Nordamerika:

En berättelse kunde vara påhittad, ord ur människors mun kunde vara osanning, en beskrivning kunde vara uppiktad. Men en bild kunde inte vara falsk. [...] Denna veteåker fanns till. Denna mark utan sten och rösen låg någonstades i världen, dessa granna sädeskärvar, dessa gullgula, tunga ax [...] Allt vad han såg på denna bild, all denna härlighet för en bondes öga, det fanns – i en annan värld, i Nya världen.¹

Kontrasten mellan tidningsbildens lockande löfte om ett bättre liv och Karl Oskars steniga åker i Ljuders socken är enorm. Med ett språk som är lyriskt, längtande och svårt att inte beröras av gestaltar Moberg i detta avsnitt vidden av den desperation som får hans utvandrare att emigrera.

Innan vi går vidare måste jag erkänna något. Mitt första möte med Vilhelm Mobergs utvandrarepos var inte genom romanerna. Jag kom i kontakt med Karl Oskar, hans hustru Kristina och hans lillebror Robert, samt de andra personerna, när jag som sjuttonåring såg musikalen *Kristina från Duvemåla*. Björn Ulvaeus och Benny Anderssons musikal anses nog inte vara den mest konventionella ingången till Mobergs författarskap, men utvandrarnas episka resa och musiken gjorde ett stort intryck på mig, framförallt sångtexterna, i vilka det ekar av Mobergs poetiska epik.

I synnerhet Roberts sång ”Guldet blev till sand” fängslade mig. Min intuition sa nämligen att den handlade om något *mer* än guld och sand, och att relationen mellan Robert och kamraten Arvid var något annat än vänskap. Ingen av dem var intresserade av att bilda familj, vilket stod i centrum för övriga rollfigurer. Dessutom avvek de från utvandrarnas kollektiva väg genom att efter ankomsten till Amerika inte slå sig till ro utan resa vidare tillsammans med en dröm om guld. Att jag i ”Guldet blev till sand” läste in denna hororomantiska relevans kan förstås ha haft med mitt sexuella uppvaknande under tonårstiden att göra, eller att Peter Jöback sjöng med så stor inlevelse och överhuvudtaget *sjöng lidelsefullt om en man*. Musikalen gjorde hursomhelst ett så starkt intryck på mig att jag i denna magisteruppsats valt att ägna mig åt Mobergs författarskap och fokusera på Robert och Arvid, som genom att avvika går tragiska öden tillmötes.

¹ Vilhelm Moberg, *Utvandrarna*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1951, s. 139.

Trots att Mobergs utvandrarserie med sina framställningar av traditionella familjeideal kan klassificeras som en slags folklig macholitteratur, menar jag att det vid närmare textgranskning av seriens romaner går att läsa fram också icke-normativa uttryck för sexualitet och begär hos Robert och Arvid. I romanserien, som är författad och utgiven i 1900-talets mitt och som utspelar sig hundra år tidigare, har heterosexualitet en dominerande roll eftersom den reproduktiva sexualiteten, genom skildringen av Kristina och Karl Oskars äktenskap, står i berättelsens centrum. Av övriga sexuella uttryckssätt omnämns prostitution i samband med romanfiguren Ulrika i Västergöhl, samt *tidelag*, vilket är intressant eftersom tidelag historiskt sett har förknippats med andra normbrytande sexuella uttryck. Efter 1864 års strafflag om ”otukt mot naturen” hamnade tidelag och homosexualitet i samma sexuella avvikelsekategori.² Tidelagsaspekten i utvandrarserien förekommer dessutom hos Arvid, som på grund av ett rykte att ha bedrivit otukt med en ko dras med öknamnet Tjuren på Nybacken. Tidelagstemats koppling till homosexualitet betraktar jag som en fingervisning om ett potentiellt samband mellan homosexualitet och djur, djuriskhet och djursymbolik i utvandrarserien.

Syfte och frågeställning

Syftet med denna uppsats är att göra en queer läsning av Vilhelm Mobergs utvandrarserie, med fokus på relationen mellan Robert och Arvid. Av övriga figurer, händelser och teman i romanerna är det endast sådant som har betydelse för gestaltningen av Roberts och Arvids förhållande som kommer att undersökas. Avsikten med denna avgränsning är att utvandrarserien med sina fyra delar, inom ramen för denna uppsats är för omfattande att analysera i sin helhet, men framförallt för att Roberts och Arvids relation sällan givits utrymme inom Mobergforskningen, där relationen när den överhuvudtaget nämnts, i princip uteslutande har lästs som kamratskap.³

Min hypotes är att det är möjligt att läsa fram en romantisk kärlekshistoria mellan Robert och Arvid. Mot bakgrund av min hypotes ter sig Mobergs homofoba hållning, såsom den yttrar sig i hans delaktighet i 1950-talets så

² Jens Rydström, *Sinners and Citizens. Bestiality and Homosexuality in Sweden, 1880–1950*, Chicago: The University of Chicago Press, 2003, s. 29f.

³ Ytterligare en avgränsning är att den fjärde romanen i serien, *Sista brevet till Sverige*, inte kommer inkluderas i min analys, då Robert och Arvid inte figurerar i den eftersom de då inte längre är i livet.

kallade *rättsröteaffärer* och i satirromanen *Det gamla riket* (1953), som paradoxal och spännande att undersöka. Uppsatsens första frågeställning är om författarens sysslande med homosexualitetsfrågan under åren för utvandrarseriens tillkomst har haft konsekvenser för gestaltningen av Robert och Arvid? Den andra frågeställningen handlar om huruvida textens djur, djuriskhet och djursymbolik också öppnar upp för att läsa fram Roberts och Arvids kärlekshistoria?

Att göra en modern tolkning av Roberts och Arvids trop i utvandrarserien, att betona textens normbrytande aspekter samt att nyansera normuttrycken, är mitt primära mål med det här arbetet. Min förhoppning är att jag därigenom kommer göra Mobergs romaner tillgängliga för fler läsare.

Tidigare forskning

Vilhelm Moberg och utvandrarserien

Vilhelm Moberg (1898–1973) växte upp under relativt fattiga förhållanden i den lilla byn Moshultamåla i Småland. Han var ett av sju barn i en familj som härstammade från en soldatsläkt med gamla anor i området. Redan i tidig ålder började han arbeta inom jordbruket och fortsatte med det under uppväxten. Den unge Mobergs skolgång var begränsad men trots detta utvecklade han tidigt ett stort intresse för böcker, vilket så småningom fick honom att själv börja skriva.

Före genombrottet som skönlitterär författare försörjde sig Moberg som journalist, ett arbete han fortsatte med hela livet och utöver detta skrev han även dramatik. Han var en av sin tids mest inflytelserika författare. Hans verk har översatts till flera språk och gjort outplånliga avtryck i svenskt kulturarv.

De fyra romanerna i hans tvåtusén sidor långa utvandrarserie, *Utvandrarna* (1949), *Invandrarna* (1952), *Nybyggarna* (1956) och *Sista brevet till Sverige* (1959), blev stora framgångar när de gavs ut. De har filmatiserats och iscensatts många gånger, och forskningsfältet om Moberg är stort.

Mobergforskningen

Den i min uppsats flitigast använda referensen är Jens Liljestrands avhandling *Mobergland. Personligt och politiskt i Vilhelm Mobergs utvandrarserie* (2009), detta trots att våra respektive intresseområden och ingångar till författarskapet skiljer

sig något åt. I Liljestrands text är syftet att belysa att utvandrarserien är en produkt av sin tid, men också delaktig i en mer vidsträckt samhällsprocess inom vilken romanerna med sin migrationstematik överskridit litteraturens gränser och blivit en del av svenskarnas kollektiva minne. Han söker också dekonstruera och belysa de sociala mekanismer som genererat seriens oerhörda popularitet.

Liljestrands fokus på utvandrarromanernas betydelse för, och plats inom, en mer övergripande sociopolitisk diskurs är inte i huvudsak betydande för min uppsats. Däremot inkluderar han spännande resonemang om utvandrarseriens dikotomi mellan *manlighet och omanlighet*, en aspekt av texten som syns i gestaltningen av Karl Oskar och Robert. Detta kommer jag att få användning för även då min förmodan är att en queer läsning landar i en konklusion som skiljer sig från Liljestrands. Utgångspunkten för hans analys av Robert är ”kallakrigskulturens norm för manlighet och stigmatisering av dem som avvek från den.”⁴ Avvikartematiken som Liljestrand pekar på hos Robert framträder i hans läsning bland annat som ett sätt att visa att Karl Oskars rättrådiga ideal är en spegling av en slags ”korrekt” manlighet, medan Roberts sorgliga öde utmålas som en konsekvens av hans omanlighet. Min avsikt är att undersöka om avvikartematiken kring Robert även kan läsas som *något mer* än en oförmåga att leva upp till normativa manlighetsideal, som till exempel homosexualitet.

Många av Mobergs brev har gjorts tillgängliga av Jens Liljestrand i två volymer, *Om Gud vill och hälsan varar* (2007) och *Du tror väl att jag är död* (2008). Dessa brev sträcker sig mellan 1918 och 1973. Hade min ambition varit mer uttryckligt centrerad kring Mobergs författarintentioner och privatliv, hade dessa brev förmodligen kunnat användas som fördjupning. Eftersom jag tidigt i processen med mitt arbete dock insåg att min analys skulle avgränsas till endast utvandrarserien, övergav jag Liljestrands brevantologier som källor. För den Mobergintresserade rekommenderar jag dessa varmt för fördjupad läsning.

Att närma sig ett författarskap som är så välkänt som Mobergs är en utmaning. Det finns en uppsjö av arbeten som fokuserar på allehanda aspekter av hans texter, såväl äldre som nyare publikationer. Sammantaget visar litteraturforskningen att Mobergs texter kan läsas ur en rad vitt skilda perspektiv, något som Vilhelm Moberg-sällskapet, som grundades 1989 för att främja intresset och förståelsen för författarskapet, uppmärksammar genom att bland annat ge ut en tematiskt omfångsrik skriftserie. *Vidare med Vilhelm Moberg*

⁴ Jens Liljestrand, *Mobergland. Personligt och politiskt i Vilhelm Mobergs utvandrarserie*, Stockholm: Ordfront, 2009, s. 139.

är en av antologierna i denna skriftserie och den innehåller spännande artiklar av forskare som Ulf Beijbom, Jens Liljestrand, Ingrid Nettervik, Jenny Schärer och Ola Holmgren. Tematiskt behandlas här såväl Mobergs medverkan i debatter och politiska förehavanden, som historiska dokument vilka vittnar om verkligheten för utvandrartidens kvinnor i Nordamerika, samt utvandrareposets litterära symboler. Samtliga artiklar har hjälpt mig att få grepp om bredden av Mobergs författarskap, och varit viktiga i mitt förberedande arbete. Men ingen av dem tar upp samma frågor som jag eller gör en queer läsning av någon av hans texter.

För den av Mobergs samlade författargärning intresserade är Magnus von Platens biografi *Den unge Vilhelm Moberg* (1978) en viktig källa. Dock sträcker sig detta grundliga verk endast till mitten av 1930-talet. Biografen slutar alltså femton år innan *Utvandrarna* gavs ut och nästan fyrtio år innan Mobergs död. Eftersom denna uppsats inriktar sig på utvandrarserien och inte Mobergs författarskap i sin helhet har jag inte fått användning för von Platens ambitiösa verk; att jag ändå nämner det i denna forskningsöversikt handlar om att lyfta behovet av en komplett Mobergbiografi, vilket i skrivande stund inte existerar.

Bland den äldre forskningen har framförallt Gunnar Eidevalls avhandling *Vilhelm Mobergs emigrantepos* (1974) varit central i mitt förberedande arbete. Eidevalls bok rör sig kring romanernas tillkomsthistoria, vad som inspirerade Moberg, hur arbetet gick till, källorna och författarens lyriska språk. Eidevall inkluderar också några avsnitt om romangestalterna och deras utveckling.

En annan äldre referens är Erland och Ulla-Britta Lagerroths artikelantologi *Perspektiv på Utvandrarromanen* (1971), i vilken en rad varierade studier och dokument sammanställts. Liksom Eidevalls avhandling berör *Perspektiv på Utvandrarromanen* bokseriens tillkomsthistoria men även dess mottagande och tematiska innehåll. Den text i antologin som jag haft nytta av är Rigmor Anderssons ”Konflikten mellan dröm och verklighet i Roberts och Kristinas öden”. I denna skriver Andersson om Robertgestaltens frihetslängtan. Hon kontrasterar hans misslyckade frihetsförsök med storebroderns tryggare tillvaro.

I Philip Holmes *Vilhelm Moberg. En introduktion till hans författarskap* (2001) erbjuds en kronologisk genomgång av Mobergs litterära verksamhet och liv. Holmes gör även små analyser av författarens verk. Avsnittet om utvandrarromanerna har varit till hjälp för att fördjupa min kunskap om verkets bakgrund, språk och berättarteknik, men inte haft egentlig relevans för min queera analys.

Trots att forskningsfältet om Moberg är så stort har det inom tidigare forskning om utvandrarserien inte lagts någon större vikt vid icke-normativa

uttryck, eller gjorts någon queer läsning av romanerna. Ej heller har jag stött på någon analys som dröjer särskilt länge vid Roberts och Arvids relation. Detta kan ha sin förklaring i att romanerna i stor utsträckning rör sig kring teman som äktenskap, arv, religion och familjebildning, ämnen som historiskt sett inte varit förbundna med normbrytande sexualitet eller icke-heterosexuella uttryckssätt, men som i förhållande till dagens juridiskt och socialt diversifierade samlevnads- och sexualitetuttryck inte längre måste läsas som heterosexuellt kodade. Ola Holmgren är den ende vars tolkning av Roberts och Arvids relation är analog med mitt antagande om en icke-utskrivna romantisk kärlek dem emellan.

Holmgrens *Emigrant i moderniteten. Vilhelm Mobergs mansfantasier* (2005) handlar om de manlighetsideal som genomsyrar Mobergs författarskap. Titeln är en hänvisning till Klaus Theweleits *Männerfantasien*, ett begrepp som syftar till den tyska frikårs litteraturens ”soldat-man” och dennes militära auktoritära manlighetsnorm. Holmgrens bruk av Theweleits begrepp åsyftar inte att likställa Mobergs manlighetsideal med de normer som fanns bland den framväxande tyska fascismens soldatmän. Användningen av mansfantasi-begreppet handlar här snarare om att visa att Moberg intresserade sig för frågor om vad det innebär att ”vara man”, varvid Holmgrens bok blir värdefull för mitt arbete.

Eftersom Moberg redan under sin livstid kom att betraktas som en folklig representant knyts hans verk ofta till diverse samhällsdiskurser, vilket säkerligen är en följd av hans arbete som opinionsbildare. Om detta skriver Anna-Karin Carlstoft Bramell i sin avhandling *Vilhelm Moberg tar ställning. En studie av hans journalistik och tidsaktuella diktning* (2007). Här står Mobergs journalistiska arbete i centrum, inte epiken, vilket på ett spännande sätt visar författarskapets spännvidd och djup. Med sitt fokus på journalistiken vill Carlstoft Bramell belysa hur viktig den var för Mobergs författarskap, trots att den fortfarande är ganska okänd och ofta betraktas som sekundär. ”Den ses ibland som en bisyssla”, påpekar hon, ”något han ägnade sig åt i vilopauserna mellan det mera angelägna skönlitterära skapandet.”⁵ Denna tolkning söker Carlstoft Bramell nyansera genom att belysa att engagemang i dagsaktuella samhällsfrågor var centralt i *allt* Moberg skrev, såväl i hans journalistik som epiken.

I en queer läsning av Mobergs utvandrarserie är det nödvändigt att undersöka och inkludera författarens homofoba attityder, vilka bland annat framträder i hans journalistiska arbete i samband med rättsröteaffärerna på 1950-talet.

⁵ Anna-Karin Carlstoft Bramell, *Vilhelm Moberg tar ställning. En studie av hans journalistik och tidsaktuella diktning*, Stockholm: Carlsson Bokförlag, 2007, s. 10.

Carlstoft Bramell ägnar ett kapitel åt dessa i avhandlingen. Dessa invecklade affärer, vilka kretsade kring maktmissbruk och rättssäkerhet, innefattade också en sociopolitiskt utbredd homosexualitetsskräck och i detta sammanhang går det att skönja indikationer på ett homofobt förhållningssätt hos Vilhelm Moberg.

Moberg och 1950-talets rättsröteaffärer

Rättsröteaffärerna skulle utan tvekan kunna ägnas en egen uppsats, då de till sin art är både omfattande, invecklade och dramatiska. Eftersom min intention är att från en queerteoretisk plattform läsa fram en icke-utskrivna men ändå närvarande samkönad romans i utvandrarserien, kommer jag här endast att nämna affärerna kortfattat.⁶ I huvudsak ämnar jag att titta på hur Mobergs inblandning i dem genererar en bild av honom som homofob. Det är inte skuldfrågan om huruvida Moberg *var homofob eller inte* som är intressant här men däremot att författaren vid tiden för utvandrarseriens tillkomst var intensivt sysselsatt med frågan om homosexualitet, dess plats i samhället och vad det kunde innebära för individen att identifiera sig som homosexuell. Det är mycket möjligt att Mobergs upptagenhet med homosexualitet samtidigt som han skrev på utvandrarserien har haft konsekvenser för hur Robert och Arvid gestaltats.

För att få grepp om och förstå Mobergs homofoba hållning krävs en förståelse för det sociopolitiska läget i västvärlden på 1950-talet. Generellt kan det sägas att efter andra världskrigets slut och under kalla kriget ökade förtrycket av homosexuella i USA och Västeuropa. I USA kom detta som tydligast till uttryck genom den republikanske senatoren Joe McCarthys hetsjakt på kommunister, i vilken en systematisk förföljelse av homosexuella medföljde. Det påstods bland annat att "sexuellt perverterade" hade infiltrerat landets federala administration och att det moraliska förfallet som dessa individer initierade var minst lika farligt som man ansåg kommunismen vara.⁷ Skräcken för att homosexuella på politiska nyckelpositioner skulle hålla varandra om ryggen och privilegierna "sina egna" fanns även i Sverige, där rättsröteaffärerna och debatten om homosexualitet vävdes samman. I sin doktorsavhandling *Frihet att njuta. Sexualdebatten i Sverige på*

⁶ För en detaljerad skildring av rättsröteaffärerna rekommenderar jag Maths Heumans *Rättsaffärerna Kejne och Hajby*, som utförligt förklarar två av tidens mest omskrivna fall.

⁷ Göran Söderström, "Homosexaffärernas' och 'rättsrötans' tid", i Fredrik Silverstolpe, Greger Eman, Dodo Parikas, Jens Rydström och Göran Söderström (red.), *Sympatiens hemlighetsfulla makt: Stockholms homosexuella 1860–1960*, Stockholm: Stockholmia förlag, 1999, s. 413.

1960-talet påpekar Lena Lennerhed att den svenska debatten, efter homosexualitetens avkriminaliserande 1944, generellt sett präglades av fördomar om homosexualitet som ”en abnormitet”, samt att pojkar riskerade att förföras av äldre homosexuella män vilka bildade ett slags frimureri: ”ett osynligt brödraskap som håller samman och hjälper fram varandra.”⁸ I detta sociopolitiskt homofoba sammanhang var Moberg verksam som journalist och författare.

Med sina journalistiska texter spred Moberg likartade fördomar om korrumpande homosexualitet. Enligt Carlstoft Bramell var hans journalistiska intention att ”lyfta fram vad han såg som medborgarnas alltför passiva förhållningssätt gentemot myndigheterna”.⁹ Hans texter ger emellertid även uttryck för missvisande föreställningar om sexualitet, till exempel att homosexualitet och kriminalitet skulle vara nära besläktade företeelser.¹⁰ Denna fördom grundade sig förmodligen i att debatten om homosexualitet vid den här tiden i huvudsak handlade om de homosexuella prostituerade, vilka i pressen beskrevs som utpressare. Moberg hävdade att eftersom homosexuella myndighetspersoner riskerade att utsättas för utpressning kunde problem som skulle ha hemska konsekvenser för rikets rättssäkerhet uppstå.¹¹

Men var Vilhelm Moberg verkligen homofob? Frågan har ställts förut. Carlstoft Bramell hävdar att bilden är oriktig och att man inte ska glömma författarens initiala samhällskritiska engagemang i rättsfrågorna, att Moberg inte var på hetsjakt mot homosexualiteten i sig, att *homosexualiteten* inte var problemet. ”Drivkraften var hans starka rättspatos och hans tro på grundläggande hederlighet och tidlös rättvisa”, skriver hon.¹² I *Motståndsmannen Vilhelm Moberg* (1997) intar Johan Norberg en likartad position. Han påpekar en tendens att ”nedvärdera Mobergs engagemang [i rättsröteaffärerna] genom att hävda att han drevs av avsky eller skräck för homosexualitet. Än idag är det en

⁸ Lena Lennerhed, *Frihet att njuta. Sexualdebatten i Sverige på 1960-talet*, Stockholm: Norstedts, 1994, s. 74.

⁹ Carlstoft Bramell, s. 321.

¹⁰ För vidare läsning om Mobergs uppfattning att homosexualitet och kriminalitet var nära besläktade rekommenderar jag *Att övervaka överheten*, som innehåller många av författarens artiklar om det svenska rättssamhällets kris under åren 1950–52. Boken har varit betydelsefull i mitt förberedande arbete. Här vill jag påpeka att eftersom min analys är principiellt inriktad på utvandrarserien och homofobins funktion för gestaltningen av dess figurer, har jag inte inkluderat analyser av de texter som sammanställts i *Att övervaka överheten*, även då detta vore en intressant ambition för en queerteoretiskt orienterad litteraturforskare. Att inkludera rön av sådana läsningar har dessutom av utrymmesskal dessvärre inte varit möjligt inom ramen för denna uppsats.

¹¹ Carlstoft Bramell, s. 353.

¹² *Ibid.*, s. 357.

utbredd myt att Moberg ska ha varit homofob”, skriver han.¹³ Min intention med denna uppsats är inte att försöka bevisa huruvida Moberg var eller inte var homofob, men att han har *reproducerat negativa föreställningar om homosexuella* vidhåller jag. Om Moberg nu fruktade för rikets rättssäkerhet eftersom homosexuella myndighetspersoner kunde utsättas för utpressning, hade nämligen den icke-homofoba responsen varit att från sin privilegierade maktposition – som journalist och författare – använda sin röst för att minska dessa utsatta personers stigmatisering, i synnerhet eftersom Moberg, såsom Carlstoft Bramell påpekar, betraktade homosexualitet som ett *olycksöde*: ”Ingen vettig person vill lägga stenar på dessa medmänniskors bördor”, skrev Moberg, men gjorde ändå inga substantiella åtgärder för att förhindra förtrycket av homosexuella som grupp.¹⁴

Dessutom avbröt Moberg vid den här tiden sitt arbete med den omfattande utvandrarserien och skrev satirromanen *Det gamla riket*. Romanen handlar om kungariket Idyllien. I detta kungarrike är regenten homosexuell, vilket förstås är en statshemlighet. Kungen utpressas av en före detta älskare som hotar att yppa hemligheten för folket. Idylliens regering fruktar att om kungens sexualitet blir känd kommer homosexualitet att börja betraktas som något normalt. I *Det gamla riket* låter Moberg med andra ord påskina att öppenhet kring och acceptans av normbrytande sexualitet skulle göra människor benägna att ”bli” homosexuella. Moberg skriver fram homosexualitet som smittsamt; det är en homofob fördom.

I denna uppsats har jag som sagt inte som mål att fastställa huruvida Moberg var homofob, utan snarare påvisa att hans attityd mot homosexualitet, såsom den framträder i hans journalistiska arbete och *Det gamla riket*, ter sig motsägelsefull i relation till min läsning av utvandrarserien.¹⁵ Att Moberg avbröt arbetet med utvandrarserien och sysselsatte sig med homosexualitetsfrågan och rättsröteaffärerna, för att sedan återgå till skrivprocessen *efteråt* kan mycket väl ha påverkat gestaltningen av Robert och Arvid som två avvikare med tragiska olycksöden.

¹³ Johan Norberg, *Motståndsmannen Vilhelm Moberg*, Stockholm: Timbro, 1997, s. 103.

¹⁴ Carlstoft Bramell, s. 353.

¹⁵ Handlingen i *Det gamla riket* påminner mycket om den under rättsrötaeran omskrivna Haijbyaffären, i vilken Kurt Haijby anklagades för utpressning av Kung Gustav V. Värt att tillägga här är något som Johan Norberg i *Motståndsmannen Vilhelm Moberg* understryker, nämligen att Moberg tog den anklagade Haijby i *försvar* (s. 103ff.). Norberg menar att detta avdramatiserar bilden av Moberg som homofob, eftersom författaren därigenom tog ställning *mot* myndigheterna *för* den sinnesjukanklagade och homosexuelle Haijbys räkning. Att Moberg rusade till en ensam, utsatt och landsförvisad individs försvar hedrar honom naturligtvis, det håller jag med om, men det ogiltigförklarar dessvärre inte bilden av homosexualitet som skrivs fram i *Det gamla riket*.

Teori och metod

Manlighet och omanlighet

I "Forskning om homosexualitet som mansforskning" skriver Arne Nilsson att "föreställningen om 'den homosexuelle' är associerad med skapandet och upprätthållandet av dominerande manlighetsformer."¹⁶ För arbetet med denna uppsats, vars kärna är queerteoretisk och sexualitetsnormkritisk, faller det sig därför naturligt att tillämpa en modern form av maskulinitetsteori.

I det första av mina teoretiska utgångslägen tar jag avstamp i antologin *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, i vilken en modell som belyser spänningsfältet mellan manlighet och omanlighet introduceras. Antologins redaktörer Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam formulerar modellen i kontrast till Raewyn Connells vedertagna begrepp *hegemonisk maskulinitet*. En kortfattad redogörelse för begreppet hegemonisk maskulinitet krävs till att börja med.

Connell utgår från idén om *en* dominerande maskulinitet som genomsyrar samtliga aspekter av samhället, dess institutioner, politik, kultur och privatsfär. Denna hegemoniska och tongivande maskulinitet har en reglerande inverkan på andra manligheter, en process som både främjar den strukturella underordningen av kvinnor och genererar problem för de män som inte lever upp till den dominerande standarden, till exempel homosexuella män. "Det finns antagligen få män som rigoröst praktiserar det hegemoniska mönstret", skriver Connell, men "[t]rots detta drar majoriteten av män fördel av denna maskulinitetens hegemoni eftersom de tillgodogör sig den patriarkala utdelningen."¹⁷

I Connells hegemoniska maskulinitetsbegrepp befinner sig manlighet i relation till kvinnlighet, med fokus på könsmaktskillnader, vilket i sin binära karaktär kan vara begränsande. Lorentzen och Ekenstam påpekar att trots det hegemoniska maskulinitetsbegreppets betydelse för hur synen på maskulinitet har nyanserats, kännetecknas det av viss orörlighet vad gäller förståelsen av olika slags manligheter. Istället för en normerande manlighet som övriga manligheter (och kvinnligheter) mäts emot argumenterar de istället för manlighets- och omanlighetsbegreppen. I fältet mellan dessa motpoler framträder flera

¹⁶ Arne Nilsson, "Forskning om homosexualitet som mansforskning", i Claes Ekenstam, Jonas Frykman, Thomas Johansson, Jari Kuosmanen, Jens Ljunggren, Arne Nilsson (red.), *Rädd att falla. Studier i manlighet*, Möklinta: Gidlunds förlag, 2002, s. 172.

¹⁷ R.W Connell, *Maskuliniteter*, övers. Åsa Lindén, Göteborg: Daidalos, 2008, s. 117.

manligheter och omanligheter, menar de, vilka uppstår *i relation till varandra* snarare än i ett hierarkiskt förhållande till kvinnor. Och just omanlighetsbegreppet, påpekar redaktörerna, ”kan ge en rad fördelar i förhållande till en hegemonisk manlighetsmodell, därför att det säger något om de exkluderingsprocesser som konstituerar manlighetsformerna.”¹⁸

Hur ovan nämnda exkluderingsprocesser fungerat sedan mitten på 1800-talet exemplifierar Lorentzen och Ekenstam med hänvisning till historikern George L. Mosse som i sin bok *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity* pekar på den moderna maskulina stereotypens behov av en kontrasterande motpol:

Those who stood outside or were marginalized by society provided a countertype that reflected, as in a convex mirror, the reverse of the social norm. Such outsiders were either those whose origins, religion, or language were different from the rest of the population or those who were perceived as asocial because they failed to conform to the social norms.¹⁹

Vagabonder, psykiskt sjuka, kriminella, judar och homosexuella kategoriserades därför som avvikande, enligt Mosse, och därmed framträdde den normativa manligheten tydligare. Lorentzen och Ekenstam poängterar att

[d]e egenskaper man kunde ange som utmärkande för mottypen var exempelvis brist på stadga, fulhet, feighet, brist på känslokontroll och oärlighet. Mottypen styrdes av sina passioner, var kättjefull, saknade karaktärsstyrka och saknade manlighet.²⁰

Något som Lorentzen och Ekenstam dock inte dröjer vid i samma utsträckning som Mosse är hur sambandet mellan framförallt *homosexuella och judar* inom ramen för mottypsbegreppet kom att få särskild betydelse för modernitetens konstruktion av manlighet. Både judar och homosexuella ansågs extremt omanliga och Mosse redogör i detalj för hur synen på judar innefattade föreställningar om dem som kringvandrande sjukdomsspridare, som smutsiga, kroniska onanister med oproportionerliga fysiska attribut som gjorde att många

¹⁸ Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam (red.), *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840-1940*, Möklinta: Gidlunds förlag, 2006, s. 10.

¹⁹ George L. Mosse, *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*, New York: Oxford University Press, 1996, s. 56.

²⁰ Lorentzen och Ekenstam, s. 33.

betraktade dem som fula och djuriska.²¹ Uppfattningar om omanlighet visar sig således vara förbundna med framväxande *antisemitism* i Europa på 1800-talet.

Liksom judarna betraktades de sexuella avvikarna också som skräckinjagande, menar Mosse. På sätt och vis kom homosexualitet att få en särställning under moderniteten vad gäller att indikera omanlighet. Om detta skriver Jonas Liliequist i *Män i Norden* och exemplifierar modernitetens förändrade attityder genom att visa att intima vänskapsförhållanden mellan män, innan mitten på 1800-talet, var ett godtagat socialt beteende. Moderniteten medförde en misstänksamhet mot fysisk och icke-aggressiv kontakt män emellan: ”Den manliga vänskapens ömhetsbetygelser blev suspekta samtidigt som omanligheten (och manligheten) sexualiserades.”²² Manlighet kom att börja förknippas med heterosexualitet medan omanlighet sågs som en indikation på homosexualitet.

Det jag vill poängtera här är att precis som omanlighet under moderniteten i sin tematiska förbindelse med judar är förknippad med antisemitism, är omanligheten under samma tidsperiod i sin tematiska förbindelse med homosexualitet förknippad med *homofobi*. I sin banbrytande bok *Epistemology of the Closet* (1990) konstaterar Eve Kosofsky Sedgwick just detta, att homofobin blev en konsekvens av modernitetens större åtskillnad mellan könen, och hon framhårdar att det är inte kan uppstå nyanserade analyser av samkönade relationer, när analysen enbart utgår från en traditionell könsskillnadparadigm: ”The development of an alternative analytic axis – call it sexuality – might well be, therefore, a particularly urgent project for gay/lesbian and antihomophobic inquiry.”²³ Som teoretiskt utgångsläge kommer således manlighet- och omanlighetsbegreppet, spänningsfältet däremellan men framförallt korrelationen mellan *homosexualitet*, *omanlighet* och *homofobi* att ha betydelse för min analys.

Animal queer/Animality studies

I det andra av mina teoretiska utgångslägen använder jag en kombination av queerteori och djurstudier. Queerteori har med sin reflexivitet och kapacitet att destabilisera skenbart stabila strukturer och kategorier på senare år blivit alltmer använd på detta sätt. Bland annat har man genom att jämföra den tidiga

²¹ Mosse, s. 59f.

²² Jonas Liliequist, ”Sexualiteten”, i Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam (red.), *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, Möklinta: Gidlunds förlag, 2006, s. 170.

²³ Eve Kosofsky Sedgwick, *Epistemology of the Closet*, Berkeley och Los Angeles: University of California Press, 2008, s. 32.

gayrörelsens kamp för frihet från förtryck med människans dominans över djuren, kunnat påvisa en djupt ojämlig maktfördelning som inte enbart har följer för djur utan också stigmatiserar de människor som vägrar inordna sig i antropocentrisk dominans av andra arter. Om detta och mycket annat resonerar litteraturvetaren Carmen Dell'Aversano i artikeln "The Love Whose Name Cannot be Spoken: Queering the Human-Animal Bond" vilken jag, vad gäller queerteori- och djurstudiefusionen, har som huvudreferens i denna uppsats:

Just as heteronormativity grotesquely maintains that any member of the "opposite sex" is more appropriate, suitable and attractive as a sexual partner than any member of one's own, humanormativity maintains that *all* members of one species (*homo sapiens*) have more in common with one another that any of them can have with any member of any other species.²⁴

Artikeln utmanar förställningen om en "naturlig" skillnad mellan människor och djur. Med termen *animal queer* syftar Dell'Aversano på "the cluster of perceptions, feelings, modes of consciousness, actions and theoretical orientations which are defined by a prioritary emotional and existential commitment to empathy with non-human animals."²⁵ När människor vägrar ta del av förtrycket av andra arter, med risk för att bli förlöjlade, föraktade och förföljda, samt dessutom överskrider gränsen för sanktionerat mänskligt beteende genom att sympatisera med och även ha tillgivna relationer med icke-mänskliga djur, manifesteras det Dell'Aversano ser som queert i förbindelsen mellan djur och människa – det vill säga *en normbrytande form av affektion*. Till skillnad från samkönat sexuellt begär handlar *animal queer* dock inte om sexuella gränsöverskridningar utan om respekt, identifikation och gemenskap.

Liksom heteronormativitet stipulerar och begränsar möjligheterna för vart människor förväntas rikta sina sexuella begär, samt hur vi förväntas organisera våra relationer, fungerar det Dell'Aversano kallar för *människonormativitet* på samma sätt för relationer mellan människor och djur. Till detta vill jag lägga att på samma sätt som människonormativitet fungerar exkluderande gentemot djur, exkluderar heteronormativitet queera uttryck, varvid djur och queerhet präglas av samma slags marginalisering. För min analys av utvandrarserien är detta av intresse eftersom de djur som förekommer i texten, djursymboliken och den

²⁴ Carmen Dell'Aversano, "The Love Whose Name Cannot be Spoken: Queering the Human-Animal Bond", i *Journal for Critical Animal Studies* VIII nr. 1-2, 2010, s. 76.

²⁵ *Ibid.*, s. 78.

inneboende djuriskheten hos de mänskliga aktörerna, kommer kunna tillskrivas en tänkvärd fördjupad innebörd *när djur och queerhet läses som symboliskt jämförbara*.

Till skillnad från det kritiska djurstudiefältets sammanflätning med politisk djurrättsaktivism, en kombination som mot bakgrund av Dell'Aversanos artikel är synnerligen tydlig, handlar det tredje och sista av mina teoretiska utgångslägen, *Animality studies*, snarare om den *djuriskhet* som kan förekomma hos både människor och andra djur. Michael Lundblad, vars definition av animalitybegreppet jag kommer att använda här, menar att läsningar av djur, inom ramen för djurstudier, i litteratur alltsomoftast är centrerade kring en strävan att ge djuren agens, det vill säga att läsa fram dem som "riktiga" djur snarare än som representationer för någonting mänskligt. Han understryker att detta är begränsande och inte teoretiskt tilltalande för kultur- och litteraturforskare vars huvudsakliga intresseområde har med människan att göra.

"Animality studies", skriver Lundblad, är en term som beskriver

work that does not prioritize advocacy for various nonhuman animals, even though it shares an interest in how we think about "real" animals. Animality studies can prioritize questions of human cultural politics, then, in relation to how we have thought about human and nonhuman animality at various historical and cultural moments.²⁶

Med läsningar av Jack Londons *Skriet från vildmarken* och *Varghunden* visar Lundblad att djuriskhet och homosexualitet är två intimt förbundna företeelser. Hans tolkningar av romanerna synliggör att det med animalityperspektivet går att läsa fram samkönat begär mellan texternas hundar, vargar och män. Lundblad menar att litteraturens djur ofta kan betraktas som omskrivningar för mänskliga djuriska instinkter, instinkter som alltsomoftast är förbundna med våld eller sexualitet.²⁷ Med tanke på den koppling mellan djur, djuriskhet och djursymbolik som i utvandraserien är förknippade med Robert och Arvid, blir denna koppling mellan *det djuriska* och *det sexuella* som Lundblad påvisar av stor vikt för att stödja mina argument i denna queerorienterade läsning.

²⁶ Michael Lundblad, *The Birth of a Jungle. Animality in progressive-era U.S. literature and culture*, New York: Oxford University Press, 2013, s. 12.

²⁷ Ibid., s. 49ff.

Metodiskt tillvägagångssätt

Det metodiska tillvägagångssätt jag kommer att tillämpa i analysen av Mobergs utvandrarserie är den queera läsmetoden. Denna går i huvudsak ut på att dröja vid det som framstår som ambivalent i texten, den används för att läsa fram det *icke-utsagda*. Läsmetoden intresserar sig för en texts gåtfullhet, det som skaver och framstår som ologiskt, i synnerhet sådant som har en normbrytande underton.²⁸

Den queera läsmetoden, eller den queera läsarten, utgår enligt teatervetaren Tiina Rosenberg från antagandet att västerländsk kultur är heteronormativ men inte nödvändigtvis heterosexuell. Även det som på ytan framstår som heterosexuellt kan ”läcka queerhet”, eftersom kulturen ständigt befinner sig i spänningsfältet mellan homofobi och homoerotik. Den som läser queert förutsätter att en potentiell queerhet existerar i alla konstverk, *och alltid har gjort det*, men inte på samma villkor som det heteronormativa.²⁹ Dessutom har läsmetoden en revolutionär relevans eftersom den särskilt lyfter fram kulturens icke-normativa aspekter. Att kasta ljus på det normbrytande gör kulturen tillgänglig och möjlig att relatera till för alla, inte enbart de som definierar sig som heterosexuella. Detta gör den queera läsmetoden till ett lämpligt val för min analys eftersom mitt mål är att läsa fram det icke-utsagda i Mobergs romaner.

I min analys av utvandrarserien kommer jag att ta mig an romanerna i kronologisk ordning. Jag kommer söka exempel i texten som läcker queerhet eller på annat sätt bryter mot heteronormen. På så sätt ämnar jag sätta ord på det icke-utsagda. Avsnitt där djur förekommer – riktiga djur, djuriskhet eller djursymbolik – kommer jag att dröja vid. Genom att betrakta djuren i texten som potentiella omskrivningar för queerhet, samt genom att granska textexemplen i relation till idén om queerhet i förbindelsen mellan människa och djur, avser jag synliggöra normbrott som stödjer min tes om en icke-utskrivnen men närvarande romantisk kärlek mellan Robert och Arvid.

Eftersom ingen queer läsning av utvandrarserien i skrivande stund existerar kan min analys bredda forskningsfältet om Moberg. Därför är det min förhoppning att jag i likhet med det textexempel som inledde den här uppsatsen, i vilket Karl Oskar Nilsson drömmer om en bördig veteåker i Nordamerika, med en queer läsning av Vilhelm Mobergs utvandrarserie kan bryta ny mark.

²⁸ Katri Kivilaakso, Ann-Sofie Lönngren och Rita Paqvalén (red.), *Queera läsningar*, Hägersten: Rosenlarv förlag, 2012, s. 10.

²⁹ Tiina Rosenberg, *Queerfeministisk agenda*, Stockholm: Bokförlaget Atlas, 2002, s. 117ff.

Analys: Avvikarnas oundvikliga öde

Kortfattat om handlingen i *Utvandrarna*

Den första delen i Vilhelm Mobergs utvandrarserie handlar om sexton individer som år 1850 lämnar Ljuders socken i Småland och emigrerar till Nordamerika. De huvudsakliga protagonisterna är Karl Oskar Nilsson, hans hustru Kristina, deras barn samt Karl Oskars lillebror Robert. Med dem på resan följer prästen Danjel Andreasson och hans anhängare, bland dessa Ulrika i Västergöhl, också känd som den omvända sockenhoran "Gladan", och hennes dotter Elin. Övriga personer i utvandrarföljet är Jonas Petter i Hästebäck och Roberts kamrat Arvid.

Grundmotivet i *Utvandrarna* är drömmen om ett bättre liv. Det är i princip omöjligt för dessa småländska bönder att skapa sig en dräglig tillvaro i hemlandet, med steniga, ofruktbara åkrar och avog väderlek. För Karl Oskar är detta ett kolossalt problem och han ser emigrationen som sin enda utväg, medan Kristina skräms av att lämna det trygga hemlandet för en främmande värld.

I Sverige råder vid den här tiden stor religiös intolerans och samhället präglas av svårigheter att avancera bortom sin klasstillhörighet. Detta gör Nya världen lockande för Danjel och hans anhängare, i synnerhet Ulrika. I Nordamerika finns ingen intolerans, sägs det. Där får människor tro på vilken Gud de vill och alla får en ärlig chans, oavsett om man, som Ulrika i Västergöhl, dras med ett befläckt förflutet.

I romanens första hälft presenteras de olika figurerna och deras respektive motiv till utvandringen. I den andra halvan av romanen packar utvandrarna sina tillhörigheter och beger sig till Karlshamn. Där boardar de ett skepp som ska ta dem över havet. Under den tio veckor långa resan möter emigranterna faror i form av sjögång och sjukdomar. Och slutligen når de sin destination, New York.

Pojken med en koskälla om halsen

Första gången Robert Nilsson omnämns i *Utvandrarna* beskrivs han som en person som sedan barnsben varit annorlunda. Robert har alltid gått sin egen väg, bokstavligen. Under uppväxten vållade detta bekymmer för hans föräldrar, som

kunde få leta i timtal efter den lille bland de täta enbuskarna.
De hängde en koskälla om halsen på pojken, så att de alltid

skulle höra var han befann sig. Men det hjälpte inte alltid; när barnet satt stilla pinglade inte skällan. Han ändrade sig inte heller, när han vuxit upp: Om inte någon hade uppsikt över honom, så försvann han ut i hagen och gömde sig.³⁰

Att Robert introduceras så här gör att han omedelbart framstår som präglad av rörelsefrihetsdrift. Roberts frihetsbegär genomsyrar hans roll i utvandrarserien men det är inte bara detta som inledningsvis fastställs, därtill antyds genom den symboliska koskällan en koppling mellan Robert och romanernas djur.

Förutom att koskällan genererar en association som sammankopplar Robert med ett icke-autonomt ladugårdsdjur, indikerar den samtidigt, på ett metaforiskt plan, *djuriskhet inom Robert*. Koskällan hängs om hans hals då han *springer ifrån sina sysslor*. På så sätt fungerar den som ett slags koppel eller en boja. Redan vid första tillfället i utvandrarserien då Robert omnämns förbinds han därigenom med ett påtagligt avvikarbeteende som folk i hans omgivning försöker tygla.

Koskällan till trots är Roberts föräldrar inte förmögna att kontrollera hans egensinnighet. Han springer iväg och gömmer sig oavsett vad de gör för att förhindra det. ”När pojken blev större kunde de, för skams skull, inte hänga koskälla på honom som om han hade varit ett kreatur”, skriver Moberg.³¹ Kopplingen till det djuriska förklaras alltså som någonting *skamligt*.

Vad åsyftar då denna skam? Enligt mig pekar den på föräldrarnas känslor över en bångstyrig son som hellre gömmer sig än utför sina sysslor och därigenom bryter mot normer kring förväntat arbetsengagemang. I *Utvandrarnas* början verkar Robert själv nämligen allt annat än skamsen i sin relation till djur. Faktum är att djur vid flera tillfällen i romanserien kommer att utgöra en central del av hans sociala sammanhang. Trots att den symboliska koskällan slutar användas när Robert blir äldre fortsätter texten att påvisa en tematisk förbindelse mellan honom och djur. Som yngling får Robert börja valla får i hagen om somrarna, vilket beskrivs som idylliskt, med ett romantiskt bildspråk:

[Robert] trivdes i markerna, där han gick ensam med kreaturen. Under långa sommardagar, då kor och får betade sedligt och stilla, låg han på rygg i gräsgläntorna och såg uppåt skyar och väder. Han lärde sig vissla, han låg och sjöng och trallade, utan att han tänkte på det.³²

³⁰ Moberg, 1951, s. 41.

³¹ Ibid.

³² Ibid., s. 41f.

Betraktat utifrån Dell'Aversanos tes om det queera i förbindelsen mellan djur och människa blir ovanstående stycke spännande. Robert är uppenbarligen mer bekväm med djuren i hagen än med människor. I fårens sällskap "sjöng och trallade han" men från människor springer han iväg. Att förbindelsen mellan djur och människor som möts med respekt och omtanke är queer som Dell'Aversano menar, gör att Robert här kan läsas som en queer gestalt.

Redan från första början gestaltas Robert genom att motsättningar mellan omgivningens förväntningar och hans autonomibegär framhålls. Därmed blir motsättningstematiken central för honom som figur. Föräldrarnas skam över att tvingas hänga en koskälla om Roberts hals gör att det avvikande också från början fastslås som högst laddat, men samtidigt som en kraft som inte kan tyglas.

När Robert som femtonåring påbörjar sin drängtjänst har den fysiska koskällan sedan länge slutat användas, nu introduceras istället andra bojor. Den tydligaste av dessa är antagonisten Aron, Roberts husbonde på Nybacken. När Robert är på väg från sitt föräldrahem för att påbörja drängtjänsten hos Aron stannar han vid vägskalet vid bron över Kvarnbäcken. Där betraktar han drömmande det porlande vattnet: "Detta vatten var utsläppt i frihet. Bäckens vatten var inte städslat som på Nybacken. Det behövde inte stanna på samma ställe i ett helt år."³³ Roberts aversion mot drängarbetet gör att han iscensätter ett självmord där vid bäcken, och nöjd med sig själv väljer han den motsatta vägen: "han tog den väg, som inte ledde till Nybacken, den orätta vägen."³⁴

Denna "orätta" väg för Robert samman med Jonas Petter i Hästebäck, familjen Nilssons närmaste granne i Korpamoen, som kommer farande på sin vagn. Robert får åka med honom och efter en stund tar de rast i en kvarnkammare med några andra bönder. Robert ser sig omkring, han blir bjuden på en brödskiva och lite brännvin. Inne i kvarnkammaren brinner en stor eld i spisen, en varm och behaglig atmosfär av samhörighet mellan männen råder. Moberg skriver: "Jonas Petter i Hästebäck sträckte ut sig på några gamla tomsäckar framför elden i spisen och gresade med benen. Han var en lång och ståtlig karl med grant, svart kindskägg."³⁵ Trots att detta avsnitt i *Utvandrarna* berättas i tredjeperson av en allvetande berättare är det tydligt att det är Roberts blick på Jonas Petter som här beskrivs, eftersom hans känslor och tankar är de enda som författaren redogör för i textpartiet. Kapitlet börjar på följande sätt:

³³ Moberg, 1951, s. 45.

³⁴ Ibid., s. 48.

³⁵ Ibid., s. 49.

Marken under Roberts fötter kändes kall i skuggan av skogen; det var för tidigt på året att gå barfotad. Han hade endast gått ett litet stycke, när någon kom och körde bakom honom. Robert bad i sitt hjärta att det skulle vara en timmerkörare, som skulle till Karlshamn; då skulle han fråga om han fick åka med.³⁶

Det är Roberts känslor som är i fokus och sättet på vilket han betraktar Jonas Petter antyder attraktion. Jonas Petter är ”lång” och ”ståtlig”, hans skägg, som accentuerar hans manlighet, omnämns som ”grant” – *stiltigt*. Utöver detta ”gresar han med benen”, en suggestiv erotisk detalj och ett påtagligt queert läckage.

Genom att indikera Roberts intresse för Jonas Petters manlighet kan det läsas som att Moberg i detta avsnitt skriver fram den under 1800-talet vanligt förekommande kampen mellan mannens lidelse och förnuft, vilken var som mest känslig i övergången från att vara pojke till man. Om denna kamp mellan förnuft och lidelse redogör David Tjeder i *Män i Norden* och trots att Tjeders text i huvudsak berör borgerlighetens manlighet under 1800-talet, vill jag påstå att de aspekter han lyfter fram kring *manlig karaktär* är applicerbara på utvandrarserien, trots att romanerna handlar om bönder, inte om borgerskapet. Tjeder skriver: ”Karaktären var det mest centrala manligt kodade begreppet under 1800-talet och samtidigt alltså en tom term som kunde fyllas med skiftande innehåll”, och tillägger att idén om en karaktärsfast man formulerades i motsats till de män som ansågs ha bristande karaktär, och till dessa hörde bland annat *arbetskygga* män.³⁷

Idén om en stark karaktär hos de manliga figurerna i utvandrarserien märks som tydligast genom Karl Oskars rejäla sinnelag, hans hårda och hederliga arbete, mot vilket Roberts frihetslängtan och lättja ständigt kontrasteras. Mot bakgrund av Tjeders argument gör Roberts motvilja mot arbete honom karaktärlös och *omanlig*, varvid en förväntan på andra presumtiva avvikelser hos honom också väcks. Tjeder menar nämligen att under 1800-talet befann sig en mans karaktär i en ständig relation till flertalet destruktiva krafter som hotade manligheten:

Ibland kallades de böjelser, begärelser, lustar, känslor och passioner [...] Lidelserna förde en ständig kamp med förnuftet om herraväldet över mannen. Om lidelserna skulle behärska mannen skulle han sjunka ner till djurets nivå, förlora sin karaktär och därmed sin manlighet.³⁸

³⁶ Moberg, 1951, s. 48.

³⁷ David Tjeder, ”Borgerlighetens sköra manlighet”, i Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam (red.), *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, Möklinta: Gidlunds förlag, 2006, s. 52f.

³⁸ *Ibid.*, s. 64.

Det är intressant att Tjeder i sin beskrivning av de krafter som hotade den manliga karaktären uttryckligen likställer att ge efter för dessa krafter som *att sjunka ner till djurets nivå*; här framträder alltså ytterligare en koppling mellan djuriskhet och det avvikande. Och betraktat i relation till exemplet med Roberts blick på Jonas Petter i kvarnkammaren, får det avvikande i Roberts fall en bredare betydelse än att han bryter mot normer kring arbetsengagemang för en ung bonddräng. Det *djuriska, omanliga* och *queera* blir nämligen synonymt.

Liksom Robert verkar Jonas Petter inte heller helt och hållet passa in i det heterosexuellt kodade normramverk som utvandrarserien utåt sett präglas av. Jonas Petter har ett mycket komplicerat förhållande till kvinnor, vilket gestaltas genom de historier han själv berättar i romanerna. I dessa misogynna "fräckisar" framställer han kvinnor som sluga och opålitliga, och i relation till hans eget äktenskap, vilket är kärlekslöst och destruktivt, framträder därigenom bilden av en man som inte lever upp till traditionella heteronormativa ideal. Min poäng med detta är att det inte är en slump att Roberts begär i romanseriens inledning riktas mot en vuxen man vars läggning han kan *identifiera sig med*.

Kan det vara så att Moberg medvetet infogat denna antydning om ett homoerotiskt begär i samband med Robertfiguren? Min uppfattning är att det absolut kan vara så. Att hans begär riktas mot Jonas Petter läser jag som en metod för författaren att påvisa vilket känsligt läge den unge Robert befinner sig i vid handlingens början. Detta kan vara menat som en omskrivning för Roberts naivitet, ett sätt att gestalta hans unga ålder och påvisa behovet av en sträng husbonde som Aron för att lära honom om livet. Med utgångspunkt i det jag läser som en homofob hållning hos Moberg förklarar den sexuella avvikartematiken hos Robert den våldsamma misshandel som han hädanefter utsätts för under drängtjänsten. Arons slag fungerar som *mobergsk queer bashing*.

Efter en synnerligen hård örfil uppstår ett ihållande brus i Roberts öra, ett brus som får stor betydelse och som jag kommer att utveckla senare i analysen. Det iscensatta självmordet vid bäcken misslyckas och Aron får tag i Robert:

[Aron] skulle säga till hans föräldrar: De behövde fortfarande hänga koskällan på sin pojke, innan de släppte honom hemifrån!

– Du har förtjänt sträng aga, min lelle dräng! Men du ska slippa unnan mä en liten hurril!

Och så gav han sin dräng en örfil.³⁹

³⁹ Moberg, 1951, s. 59.

Moberg skriver fram Robert som arbetsskygg, och därtill avskyr han sin husbonde. Stundtals likställer författaren Roberts antipati med lathet, åtminstone betraktas ynglingen som lättjefull av sina föräldrar: ”Vad var han för en stackars usling, som inte ville arbeta för kläder och föda, fast han var frisk och sund?” undrar de.⁴⁰ I min läsning har Roberts motvilja mot Aron inte enbart med lättja att göra. Roberts antipati är kopplad till hans autonomibegär och utanförskap eftersom han *helt enkelt inte passar in*. Robert kan inte förlika sig med de traditionella normsystem som reglerar tillvaron för drängar som han.

Sammanfattningsvis har detta analysavsnitt, ”Pojken med en koskälla om halsen”, introducerat Robert som avvikare. I avsnittet har det understrukits att avvikartematiken gestaltas genom frihetsdrift och koskällan, som av Roberts föräldrar betraktas som skamlig. Koskällan genererar en koppling till djuriskhet och dessutom har analysen lyft att homosexualitet antyds hos Robert, vilket uttrycks genom intresset för Jonas Petter. Det djuriska, omanliga och potentiellt homosexuella möts inom den unge Robert på ett tidigt plan i utvandrarserien, något jag ser som en medveten antydan från Mobergs sida. Denna antydan visar att ynglingen befinner sig i ett känsligt läge vid handlingens början, samt förklarar den misshandel han utsätts för av sin husbonde Aron på Nybacken.

Tjuren på Nybacken

Som jag inledningsvis nämnt är det inom tidigare forskning om utvandrarserien ingen som dröjt vid relationen mellan Robert och Arvid, eller haft ambitionen att läsa fram den som primärt präglad av kärlek och samkönat begär. Robertfiguren omnämns ofta i såväl Liljestrands avhandling som i Holmgrens *Emigrant i moderniteten* och i de äldre källorna av Holmes och Eidevall, eftersom han fungerar som en motpol till romanernas huvudprotagonist Karl Oskar. Men Arvid berörs knappt alls och när han omnämns är det i ytliga ordalag.

Holmes kallar Arvid för ”Roberts lättroade publik, hans förtrolige och bollplank för hans påhitt”, samt tillägger att ”de här två står tillsammans för mycket av situationskomiken i romanerna.”⁴¹ Med tanke på det rykte Arvid har om sig i hembyn och det tragiska öde han går tillmötes efter emigrationen, har jag svårt att instämma att han skulle vara en *komisk* figur.

⁴⁰ Moberg, 1951, s. 43.

⁴¹ Philip Holmes, *Vilhelm Moberg. En introduktion till hans författarskap*, Stockholm: Carlsson Bokförlag, 2001, s. 154.

Att Arvid inte ägnats särskild uppmärksamhet i de analyser av utvandrarserien som finns att tillgå betraktar jag, sett i relation till den i Sverige mycket utbredda medvetenheten om tidelag under de senaste tvåhundra åren, som märkligt. Min tolkning är detta är en konsekvens av det Jens Rydström i *Sinners and Citizens. Bestiality and Homosexuality in Sweden, 1880–1950* kallar för ”politics of silence”, en socialt omfattande *tystnadens politik* kring alla avvikande sexuella praktiker, med avsikt att inte väcka människors nyfikenhet kring dem.⁴² Denna tystnadens politik skapade enligt Rydström ett enormt tabu kring tidelag och andra avvikande sexuella praktiker i det tidigmoderna Sverige, tabun som lever kvar idag och verkar ha haft konsekvenser också för Mobergforskningen.

Till och med den kritik som i samband med utgivningen av *Utvandrarna* riktades mot Moberg i den så kallade *sedlighetsfejden*, där moralister vände sig mot Ulrika i Västergöhls frispråkighet och Jonas Petters målande beskrivningar av sex, undviker att inkludera Arvids påstådda sexuella avvikelser. Holmes skriver: ”Man angrep Moberg för att skildra svensk-amerikanernas förfäder som ’perversa individer’ och romanen beskrevs som ’dekadent smutslitteratur’”.⁴³ Inte ens i samband med perversitet och dekadens omnämns tidelagsryktena eller Arvidfiguren. Det är som om han i alla sammanhang, såväl litteraturkritiska som vetenskapliga, har exkluderas varvid frågan om varför detta skett blir intressant.

Varför förekommer då Arvid sällan i analyser av utvandrarserien? Min tolkning är att detta har med tidelagspraktikens tematiska förbindelse med andra normbrytande sexualitetsuttryck att göra; framför allt genom kopplingen till homosexualitet. Rydström skriver om denna förbindelse: ”In Sweden, as elsewhere in the Christian world, same-sex sexuality and sexual intercourse with animals were conceptually connected as two aspects of the sodomitic sin, or the crime against nature.”⁴⁴ I min läsning av Mobergs utvandrarserie och framförallt av romanfiguren Arvid, är Rydströms påstående högst relevant. Arvid dras som bekant med öknamnet Tjuren på Nybacken eftersom han har ett rykte om sig att ha bedrivit otukt med en ko. Liksom Rydström hävdar jag *inte* att tidelagspraktik och homosexualitet är samma sak – de är två mycket väsensskilda praktiker. ”But the mere fact that worldly and ecclesiastical authorities have persistently lumped them together merits consideration”, understryker Rydström.⁴⁵ I en queer läsning av utvandrarserien torde tidelagspraktiken utan invändningar kunna

⁴² Rydström, s. 31.

⁴³ Holmes, s. 148.

⁴⁴ Rydström, s. 2.

⁴⁵ *Ibid.*, s. 30.

betraktas som en homosexualitetsparafra, i synnerhet i kombination med övriga normbrytande uttryck kring Robert och Arvid.

Trots att min inställning till Arvids påstådda tidelagsbrott inte handlar om att avtäckta queerhet i själva tidelagshandlingen blir den kontextuella kopplingen mellan Arvidfiguren och djur eller djuriskhet av intresse eftersom den speglar Roberts tematiska djupkoppling. Att dessa figurer har denna djurkoppling gemensamt, att ingen av dem gifter sig och att de åtföljer varandra genom romanserien, antyder samhörighet och begär mellan dem.

Djurliknelser och förekomsten av djur och djuriskhet åtföljer Robert och Arvid redan från första gången de möts på *Utvandrarnas* boksidor:

Arons drängar bodde vägg i vägg med hästarnas spiltor, där de hade ett slagbord, var sin sittpall, var sin säng, var sin halmkärve i sängen, och var sitt hästtäckte att hölja över sig. I väggar och sängar bodde vägglössen i stor mängd och förökade sig i ostörd ro och uppfyllde alla hål och springor.⁴⁶

Vägglössen finns överallt i deras drängkammare, de tycks genomsyra varje aspekt av deras tillvaro, alla "hål och springor". Drängarna bor dessutom intill hästarnas spiltor, nästan som om de själva *är* arbetsdjur: "Djuren stod bundna vid sina spiltor, och drängarna var bundna vid djuren."⁴⁷ Det verkar alltså inte finnas någon avgörande skillnad mellan drängarna och gårdsdjuren, en nästintill fysisk sammansmältning som förstärks av antydningarna om Arvid och

den vita kvigan, som hade slaktats på Nybacken förra hösten. [...] *Den vita kvigan hade blivit i kalv utan att hon hade tagit någon tjur.* Och nu hade det hänt att kor hade fått kalvar med människohuvuden och människoansikten, förskräckliga vidunder, som var till hälften kreatur, till hälften människor.⁴⁸

I "Peasants against Nature: Crossing the Boundaries between Man and Animal in Seventeenth- and Eighteenth-Century Sweden" skriver Jonas Liliequist att äckelkänslor är vanligt förekommande reaktioner på tidelag som gränsöverskridande fenomen, men att den största skräcken som omgärdar all tidelagstematik är *den potentiella monstruösa avkomman*.⁴⁹ Ovanstående utdrag ur

⁴⁶ Moberg, 1951, s. 60.

⁴⁷ Ibid., s. 62.

⁴⁸ Ibid., s. 63.

⁴⁹ Jonas Liliequist, "Peasants against Nature: Crossing the Boundaries between Man and Animal in Seventeenth- and Eighteenth-Century Sweden", i *Journal of the History of Sexuality* V1 nr. 3, 1991, s. 408.

Utvandrarna ger uttryck åt denna rädsla, vilken präglas av avsmak för det omänskliga och onaturliga. Betraktad som en omskrivning för homosexualitet påvisar tidelagshandlingen som förknippas med Arvid en utpräglad skräck för normbrytande sexualitet i det samhälle där utvandrarserien utspelar sig, och cementerar därmed också reproduktiv heterosexualitet som sexualitetsnorm. Dessutom blir skrällen för det avvikande en indikation på sociopolitiska attityder vid tiden för utvandrarseriens tillkomst, då Mobergs skrivarbete, skönlitterärt och journalistiskt, präglades av rättsrötans homofobitematik.

Rydström skriver att tidelag ofta förklarades som något som unga bondpojkar och drängar på landsbygden i det sena 1800-talets Sverige ägnade sig åt som substitut för sex med kvinnor, vilket uppstod i kombination med tidens strikta tabu mot onani.⁵⁰ I relation till Robert och Arvid är detta intressant eftersom det ter sig motsägelsefullt. Ingen av dem verkar intresserade av kvinnor, i synnerhet inte sexuellt intresserade. Som jag tidigare påvisat tycks Roberts sexuella intresse handla om män, som exemplet med Jonas Petter och hans ”gresande ben” i kvarnkammaren antydde. Varken Arvid eller Robert tänker på eller riktar sitt sexuella begär mot kvinnor, ej heller talar de med varandra om kvinnor. Arvids påstådda tidelagsbrott gör att han är mer förknippad med homosexuellt begär än heterosexuellt. Den enda hänvisningen till heterosexualitet vad gäller Arvid är att han under en kort tid gått och ”hälsat på en piga i granngården” innan ryktet om hans sexuella överskridande uppstått.⁵¹ Men här finns anledning att påminna hur koskällan som hängs om Roberts hals alstrar en association som förbinder Robert med en ko, ett djur mot vilket Arvids sexuella drift påstås vara riktad; en koppling med stark relevans för gestaltningen av Arvids sexualitet.

När sex nämns i samband med Robert och Arvid i *Utvandrarna* är det sexuell praktik av normbrytande karaktär, gestaltat genom tidelagstematikens påtagliga närvaro i romanens början, som är i fokus:

Robert hade redan som liten pojke följt med fadern till tjuren med kor, och när han gick som vallare hade han många gånger sett på när en tjur gjorde en ko i kalv. Det var inget märkvärdigt i det, han visste hur djur bar sig åt, och han kunde också föreställa sig hur människor bar sig åt. Men han kunde inte föreställa sig människor och djur ihop, inte ett manfolk och en ko tillsammans.⁵²

⁵⁰ Rydström, s. 62f.

⁵¹ Moberg, 1951, s. 64.

⁵² Ibid.

Robert kan alltså inte föreställa sig art-överskridande sexuella praktiker, däremot kan han föreställa sig djur som har reproduktivt sex med andra djur av samma art, och människor som har sex med människor. Detta avsnitt läcker queerhet genom Mobergs sätt formulera sig. Författaren använder begreppet ”människor” snarare än ”kvinnor och män” för att förklara vad för sexuell praktik den unge Robert är kapabel att föreställa sig. Att ”föreställa sig hur människor bar sig åt” är frikopplat från könsbestämda konstellationer. Texten talar således för att Robert kan föreställa sig olika alternativ, till exempel *män som har sex med män*.

I de tidiga kapitlen om Robert och Arvid i *Utvandrarna* etableras snabbt en djup gemenskap. Inne i drängkammaren, med sina respektive bojor, den symboliska koskällan och öknamnet Tjuren på Nybacken, uppstår en intim förtrolighet. Rent fysiskt lever männen dessutom nära varandra, boende mellan djurens spiltor. Vid flera tillfällen i de tidiga kapitlen i *Utvandrarna* kallar Robert Arvid för ”söte” och ”käre”, otvivelaktiga ömhetsbevis som i kombination med textens hänvisning till att Robert ”gick och bar på en hemlighet, som han väl vårdade och gömde”, spär på mitt antagande om ett normbrytande begär mellan de unga männen.⁵³

Ett motargument mot min queera tolkning skulle kunna vara att texten inte ger några konkreta indikationer på att de unga männen attraheras av varandra fysiskt – de kysser till exempel inte varandra, delar inte säng och har inte sex – men ingen av dem delar säng eller har sex med kvinnor heller. Ingen av dem riktar knappt heller några ömhetsbetygelser i någon annans riktning, varvid textens antydningar om hemliga begär, oavsett vad de åsyftar, *genom sin gåtfullhet* kan läsas som queera:

[Robert] flyttade sig till Arvids säng och satte sig tätt intill honom, varpå han började tala viskande, fastän det icke fanns några andra levande varelser i närheten än vägglössen i sina springor och gömslen som hörde honom när han nu blottade sina brottsliga uppsåt:

– Jag håller nåenting i doldom, Arvid. Du ä den ende, som jag anförtror mej åt. Kan jag lita på dej?

– Om jag så blir halshuggen för’at så tier jag!

De tog varandras händer, och den yngre avbördade sig: Han ämnade rymma ur sin tjänst. [...] Han skulle i Karlshamn stiga på ett skepp, som seglade över till Nordamerika – till Nya världen.

– Följer du mä mej, Arvid? Så blir du kvitt öknamnet – Tjuren?⁵⁴

⁵³ Moberg, 1951, s. 67.

⁵⁴ Ibid., s. 75.

De hemliga, "brottsliga uppsåt" som här avslöjas handlar utåt sett om Roberts planer att bege sig till Nordamerika, för att slippa ha en husbonde över sig, för att bli fri. Men när detta betraktas i relation till den förväntade heteronormativa livsvägen för unga män i hembygden, får Roberts och Arvids gemensamma frihetslängtan särskild relevans: "Barnen lydde sina föräldrar och härmade efter dem och gjorde om igen detsamma, som föräldrarna hade gjort", skriver Moberg.⁵⁵ I de unga drängarnas fall kan planen att bege sig till Nya världen därför läsas som en flykt från det kretslopp av heteronormativitet som präglar den värld de vuxit upp i, en värld som ingen av dem passar in i eller verkar kunna förlika sig med. Dessutom finns det i ovanstående textutdrag ett romantiskt bildspråk – *två unga älskande, hand i hand på en säng, planerande sin flykt* – ett upplägg som är likartat med romantikromaner där det unga kärleksparet förlovar sig i hemlighet och sedan flyr för att gifta sig. Den hemliga pakt som Robert och Arvid ingår här är alltså möjlig att läsa som en öppning till ett framtida liv ihop.

Sammanfattningsvis har detta analysavsnitt, "Tjuren på Nybacken", lyft att Arvid sällan omnämns i Mobergforskningen, vilket kan vara en konsekvens av tidelagspraktikens tematiska förbindelse med homosexualitet. Analysen har nämnt den ultimata skräcken med tidelag, den monstuösa avkomman, vilken i utvandrarserien kan ses som ett uttryck för homofobi. Detta har det i analysen hävdats är en spegling av sociopolitiskt homofoba attityder när Moberg skrev utvandrarserien. Avsnittet har också fastställt att varken Arvid eller Robert verkar vara sexuellt intresserade av kvinnor. Snarare genererar Roberts koskälla en association som förbinder honom med ett djur mot vilket Arvids sexdrift påstås vara riktad. Analysens exempel på intim förtrolighet mellan ynglingarna, ömhetsbevis och ett romantiskt bildspråk som påminner om romantikromaner har visat att den hemliga pakten att bege sig till Nordamerika, kan läsas som en flykt från kretsloppet av heteronormativitet som präglar ynglingarnas värld.

En potentiell heterosexuell romans

I *Utvandrarna* förekommer som jag tidigare påpekat knappt något sexuellt begär riktat mot kvinnor från Roberts eller Arvids sida. Det som i texten möjligen hamnar inom ramen för heterosexuallitet i de unga männen fall är Arvids besök

⁵⁵ Moberg, 1951, s. 76.

hos pigan i granngården, besök som inte förklaras utan enbart *antyder* umgänge som upphört, samt Roberts relation med Elin, Ulrika i Västergöhls dotter.

Roberts och Elins relation är som mest framträdande under båtresan till Amerika, men den påbörjas redan på vägen till Karlshamn då utvandrarerna reser med häst och vagn. Robert och Elin sitter bredvid varandra. Med Elin bredvid sig framgår det att det är första gången Robert varit så nära en flicka. Han betraktar henne såsom man kan förvänta sig att en yngling som fostrats i heteronormativ miljö betraktar en person av motsatt kön: "Elin var liten och smalvuxen, men hennes flicklemmar hade börjat runda sig, hon skulle snart bli kvinna. [...] Däkan var grann. Stor synd att hennes mor var Gladan, socknens största hora."⁵⁶

Trots att texten visar att Robert lägger märke till Elins stereotypkvinnliga drag och kroppsattribut, byggs det genast in en enorm barriär som försvårar en eventuell romans. Elin är dotter till Ulrika, "socknens största hora". Eftersom Roberts kunskap om sexuella uttryckssätt är begränsad, samt att normer kring sexualiteter och sexuella praktiker präglas av en reaktionär uppfattning av sedlighet i den tid där utvandrarserien tilldrar sig, är något annat än sympati för Elin omöjligt. "Robert ömkade henne och ville vara snäll mot henne", skriver Moberg.⁵⁷

Under färden på vagnen berättar Jonas Petter dessutom en av sina misogyna "fräckisar" för Robert, vilket berättartekniskt är infogat på en märklig plats i texten, åtminstone om Mobergs avsikt vore att så ett frö till en potentiell kärlekshistoria mellan Robert och Elin. Jonas Petters berättelse målar nämligen upp en mycket dystert bild av ett äktenskap. Han berättar att i ett av husen de passerar bodde en kvinna som tagit livet av både sin förste och andre make. Den förste fick en spik i skallen för att han "inte kunde göra sin hustru tillfreds i äkta sängen; hustrun var av den sortens kvinnor, som ingen karl kunde helt förnöja, hur han än omakade sig och hur han än bar sig åt."⁵⁸ Den andre dog av naturligare orsaker, av "överansträngning i sängen" eftersom hustrun var en sexuellt krävande kvinna som "var lika mycket karl som fruntimmer – att hon skulle ha både mannens och kvinnans könsredskap."⁵⁹ Historien kan läsas som en förmaning från den äldre mannen, som vid detta skede i romanen lämnat sitt kärlekslösa äktenskap för att utvandra till Nordamerika, om att den unge Robert

⁵⁶ Moberg, 1951, s. 256.

⁵⁷ Ibid., s. 257.

⁵⁸ Ibid., s. 258.

⁵⁹ Ibid.

aldrig ska inleda en relation med en kvinna då detta inte enbart inbegriper "ansträngande" hetero-samlag, utan framförallt *är lika med döden*.

Betraktad i relation till den händelse jag tidigare redogjort för, då Jonas Petter och Robert vilar bland andra män i den trivsamma kvarnkammaren strax efter Roberts flyktförsök från sin drängtjänst, får den äldre mannens "varnande" historia fördjupad betydelse. Det kan tolkas som att identifikation nu har uppmärksamats från Jonas Petters sida. Att han genom sin berättelse vill skona den yngre Robert från att genomlida samma misstag som han själv begått, genom att traska genom livet i heteronormativitetens förutbestämda fotspår.

Robert och Elin tillbringar mycket tid ihop under överfarten till Nordamerika. Detta är det enda längre textparti i *Utvandrarna* då en annan figur än Arvid utgör Roberts huvudsakliga umgänge. Men romantik uppstår aldrig mellan Robert och Elin. Deras umgänge tycks snarare vara vänskap, en vänskap som i stort sett är helt frikopplat från konventionella uttryck av heterosexuellt begär. Det fåtal indikationer i texten på sådant är då Robert ligger i sin koj och tänker på Elin:

Om hon låg ensam, skulle jag kunna krypa in till henne. Nej, det skulle jag aldrig våga. Det är bara sådant som en tänker, jag skulle aldrig töras det. [...] Jag tänkte nu inte röra Elin på det förbjudna viset. Jag ämnade inte göra hor med henne, om jag fick krypa till henne här på skeppet om natten. Jag skulle bara ligga och hålla om henne, med båda armarna skulle jag hålla om henne.⁶⁰

Textutdraget visar att även då Roberts tankevärld inbegriper medvetenhet om heterosexualitet är han inte intresserad av det. Det enda han vill med Elin, hade de sovit i samma koj, är *att hålla om henne*, vilket jag läser som platoniskt.

Under tiden på båten åtar Robert sig att försöka lära Elin engelska och i deras samtal i samband med engelskalektionerna kommer ett av de mest påtagliga exemplen på Roberts framskrivna omanlighet till uttryck. Den gestaltas genom att texten ger fokus åt hans *lögnaktighet*, en aspekt av omanligheten som jag tidigare nämnt i samband med hänvisningen till Mosses mottypsbegrepp. Lögnaktigheten dyker upp redan under vagnsresan mot Karlshamn. Robert berättar för Elin: "När en karl i Unionen svek och lurade en kvinna, blev han först halshuggen och sedan hängd; det hände nästan aldrig att han gjorde om sin gärning."⁶¹ Lögnaktighetstemat åtföljer därefter Robert genom romanserien.

⁶⁰ Moberg, 1951, s. 33of.

⁶¹ Ibid., s. 272.

En hel del har skrivits om Roberts lögn i den tidigare Mobergforskningen, ofta i kombination med drömmarmotivet. I "Konflikten mellan dröm och verklighet i Robert och Kristinas öden" skriver Rigmor Andersson att "Robert är en människa med stark fantasi, och drömmarna spelar större roll för honom än för någon annan i utvandrargruppen."⁶² Eidevall skriver att "Robert var en vek drömmare, dömd att gå under i mötet med verkligheten."⁶³ Holmes påpekar likaså att Robert är "en drömmare, men hans fantasi är så livlig att han emellanåt förlorar kontakten med verkligheten."⁶⁴ Liljestrand kallar därtill Robertfiguren: "Drömmaren, fantasimänniskan, mytomanen".⁶⁵

Att Robert är en drömmare och lögnare tenderar att läsas som två sidor av samma mynt, en tolkning jag vänder mig emot; de är två mycket skilda aspekter av hans gestalt, med två helt olika funktioner. Visst är Robert en drömmare, det är hans autonomisträvan och dröm om ett bättre liv som initierar emigrationsprojektet. Och visst är han också en lögnare, men jag läser inte hans lögn som en av drömmandet förlorad verklighetsförankring. Eftersom Robert inför Elin målar upp en bild av kvinnors tillvaro i Nya världen som präglad av stor autonomi kan det nämligen läsas som om han uppmuntrar henne att leva sitt liv oberoende av en make. Detta gör en potentiell förening mellan dem inaktuell. Lögnerna är inte en konsekvens av Roberts vilda fantasi utan *medlet för att verkställa sin egen dröm om fullkomlig frihet*; ett liv fritt från assimilering i heteronormen.

I en heteronormativ tillvaro där pojkar förväntas begära flickor är det rimligt att anta att icke-heterosexuella män nyttjar en uppsjö av högst medvetna lögn för att inte dras med i heteronormens kretslopp. Det kan tolkas som att det är detta Roberts osanningar *gör*. Enligt mig är de heller inte något som "bara sker" till följd av bristande impuls kontroll, han är fullt medveten om beteendet:

Om Gud hade menat att människorna aldrig behövde nyttja något annat än sanningen, så hade han väl inte ställt osanningen i världen. Han hade skapat lögnen därför att han begrep, att människorna inte skulle kunna reda sig utan den.⁶⁶

⁶² Rigmor Andersson, "Konflikten mellan dröm och verklighet i Robert och Kristinas öden", i Erland Lagerroth och Ulla-Britta Lagerroth (red.), *Perspektiv på Utvandrarromanen*, Stockholm: Rabén och Sjögren, 1971, s. 223.

⁶³ Gunnar Eidevall, *Vilhelm Mobergs emigrantepos*, Stockholm: Nordstedts, 1974, s. 242.

⁶⁴ Holmes, s. 153.

⁶⁵ Liljestrand, s. 138.

⁶⁶ Moberg, 1951, s. 430.

Varför åtar sig då Robert att lära Elin engelska, medan hans kamrat Arvid inte får samma undervisning? Detta kan läsas som ytterligare ett sätt att förbereda Elin för ett självständigt liv när utvandrarerna anländer till Nordamerika. Och samtidigt gör det Arvid beroende av Robert. Genom sina okunskaper i språket är Arvid för alltid bunden till honom, de måste förbli vid varandras sida för all framtid vilket befäster den hemliga pakt som ingicks i drängkammaren. I den meningen väljer också Robert sin kamrat som livspartner framför Elin. Den heterosexuella romansen uteblir alltså, en aspekt av texten som utgör ett kolossalt queert normbrott i den hetero-miljö som romanerna tilldrar sig i.

Roberts umgänge med Elin och Arvids antydda besök hos pigan i granngården är, sett till utvandrarserien i sin helhet, parenteser i jämförelse med den intimitet och gemenskap som finns i ynglingarnas relation. Robert är romanseriens drömmare och revolutionär, den som initierar emigrationen för samtliga sexton utvandrare och som visar Arvid att det finns en möjlighet till ett bättre liv, bara de tillsammans lyckas lämna den inskränkta, begränsade verkligheten på Nybacken. Att Robert är den som sår fröet till livsförändringen gör det vackert, *romantiskt*, att det är Arvid som i *Utvandrarnas* slut visar Amerika för honom:

En morgon i dagningen väcktes Robert i sin koj av Arvid, som stod där helt upphetsad och ruskade honom i axeln:

– Di sir Amerrika!

Ännu alldeles yrvaken hastade Robert att ta på sig sina byxor, ännu yrvaken kom han upp genom storluckan, ännu uppe på däck fortsatte han att knäppa sina byxor. [...]

Undan för undan avhöljer sig landet morgontöcknets täcke. Sakta uppstiger de nakna stränderna, det är höga, valliknande stränder. [...]

Robert och Arvid stod i fören, så orörliga som människor kan stå på ett rörligt skeppsdäck.⁶⁷

Det finns något poetiskt och symboliskt i ankomsten till Nya världen: lugnet, dimman som skingras och avtäcker landet som de två männen nu ska kalla sitt hem. Scenen markerar slutet på den resa som påbörjades på Nybacken, med en gemensam dröm om ett bättre liv, ett liv i frihet från husbönder och elaka rykten. Här når Robert och Arvid sin destination, en händelse som de inte delar med någon av de andra utvandrarerna. Här är de ännu en gång *endast med varandra*.

Sammanfattningsvis har detta analysavsnitt, ”En potentiell heterosexuell romans”, dröjt vid Roberts och Elins relation, vilken jag läser som platonisk. Avsnittet har lyft att Robert åtar sig att lära Elin engelska men inte ger Arvid

⁶⁷ Moberg, 1951, s. 502f.

samma undervisning. I detta queera läckage avtäckte analysen en betydelse som styrker tesen om ett icke-utskrivet livslångt romantiskt åtagande mellan ynglingarna, eftersom engelskkunskaperna i Elins fall rustar henne för ett liv oberoende av en make och i Arvids fall binder honom till Robert för alltid. Analysen har dessutom tagit upp Roberts lögner, vilka jag ser som medvetna från hans sida för att undvika assimilering i heteronormen. Avsnittet har slutligen fastslagit att Roberts umgänge med Elin och Arvids antydda besök hos pigan i granngården är parenteser i jämförelse med den gemenskap som finns i ynglingarnas relation.

Kortfattat om handlingen i *Invandrarna*

Nästföljande del i utvandrarserien, *Invandrarna*, tar vid direkt där *Utvandrarna* slutar. Emigrantföljet har ankommit till Nordamerika efter tio långa, hårda veckor på havet. I romanens början får läsaren följa med Robert och Arvid när de utforskar New York. Därefter fortsätter utvandrarernas resa med ångbåt, tåg och flodbåt mot Minnesota.

Efter den krävande strapatsen genom landet når de den lilla orten Taylors Falls och härifrån utgår utvandrarerna när de ska ta sig land. Karl Oskar beger sig djupt in skogen och slår sig ner tillsammans med Kristina, barnen och Robert vid sjön Ki-Chi-Saga. Här finns den bördiga jord han drömt om och med hjälp av de andra utvandrarerna från Ljuders socken bygger han ett stockhus åt familjen.

För Kristina är det svårt att acklimatisera sig till livet i Nya världen. Hon föder ännu ett barn och genom romanen skräms hon ständigt av den påstått vilda ursprungsbefolkningen som har sina boningar i närheten av stockhuset.

Den första vintern vid Ki-Chi-Sagasjön är hård. Karl Oskar är nära att frysa ihjäl i en snödriva och när våren kommer berättar Robert för sin storebror att han och Arvid ämnar bege sig västerut till Kalifornien för att gräva guld. Karl Oskar vänder sig genast mot idén men är oförmögen att hindra broderns avfärd.

Faror av varjehanda slag

I utvandrarserien skrivs kunskap i engelska språket fram som en nödvändighet för överlevnad i Nya världen, vilket under båtresan över Atlanten gestaltas genom den språkundervisning Robert ger Elin. Efter landstigningen i New York

fördjupas engelska språkets betydelse och innehar därefter en stark laddning i texten, tematiskt förbunden med olika faror.

I *Invandrarnas* början kommer farorna till uttryck i det avsnitt då Robert och Arvid efter landstigningen i New York beger sig uppför Broadway och stöter på diverse obehagligheter. Massa människor rör sig runtomkring dem, alla talar det främmande språket och dessutom har skeppets andre styrman skrämt upp ynglingarna med att var femte kvinna i New York är prostituerad, samt att var femte man är en förbrytare. De åtskilliga horhusen har beskrivits för dem som hemska: ”Gästerna drack sig fulla i skänkrummet på nedre botten, därpå gick de upp till flickorna i andra våningen, där de blev rånade och mördade och avklädda och därpå genom en trumma nedkastade i likkällaren.”⁶⁸ Med den här sortens föreställningar om New York förstärks upplevelsen av alienation.

Nu framgår det dessutom att Roberts språkkunskaper inte är så goda som det antytts i *Utvandrarna*, eftersom han inte alls förstår sig på språkets uttal. Under promenaden på Broadway låter Moberg även djursymbolik eller riktiga djur åtfölja ynglingarnas upplevelse av utanförskap och fara, som i följande exempel:

En liten svarthårig, trasigt klädd man som bar ett positiv på ryggen och ledde en apa i koppel, hejdade dem med en ström av ord. Men hur många ord han än yttrade med sin svartmuskiga mun, så begrep de inte mer för det. Ingen av dem hade förr sett en apa levande. Den här apan gick på två ben liksom de själva och hade en hårlös ända, som var röd och svullen och såg ut som ett öppet, otäckt sår.⁶⁹

Förutom apan förekommer i detta textparti en enorm boaorm som åskådare kan gå in och betrakta i ett tält. Medan Robert verkar gräma sig över att inte ha råd att gå in i tältet har Arvid en annan uppfattning: ”Han var inte så angelägen som kamraten att köpa sig tillträde till den människoätande ormen. [...] I hans skrämselförelser var Amerika uppfyllt av hungriga, väsende ormar och tedde sig som ett enda ohyggligt ormbo.”⁷⁰ Arvids rädsla för kräldjur har etablerats i *Utvandrarna* när Robert vid ett tillfälle i drängkammaren läser i sin bok *Beskrifning öfver Nord-Amerikas Förenta Stater* för honom: ”Då undrade Arvid om de vilda djuren i Nordamerika var farliga. Fanns det arga ormar? Han hade alltid varit rädd för djur som krälade, han tordes aldrig slå ihjäl en orm.”⁷¹

⁶⁸ Vilhelm Moberg, *Invandrarna*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1953, s. 64.

⁶⁹ *Ibid.*, s. 78.

⁷⁰ *Ibid.*, s. 80.

⁷¹ Moberg, 1951, s. 80.

Med dessa textexempel vill jag återknyta till hur jag i inledningen påpekade att människonormativitet, eller antropocentrism, verkar exkluderande av andra arter, på samma sätt som heteronormativitet exkluderar queerhet. Avsikten med att markera dessa paralleller var att visa att djur och queerhet präglas av samma marginalisering, varvid de i denna analys kan läsas som symboliskt jämförbara.

När ovan exemplifierade kräddjur läses som omskrivningar för queerhet som trycker sig på Arvid utifrån, framstår en inneboende ambivalens, motstridiga känslor som han inte kan ta död på eftersom han inte törs slå ihjäl dem. Att slå ihjäl ormarna kan i Arvids fall förstås som att tillintetgöra en del av sig själv.

Bilden av faror i form av djur som tränger sig på Robert och Arvid från alla håll återkommer vid flera tillfällen i *Invandrarna*, bland annat när de reser från New York mot Taylors Falls i Minnesota och en natt ligger och sover i skogen:

Robert mindes de amerikanska skogarnas vilddjur från Beskrivningsboken: De kunde nu alla ligga nära honom här i mörkret och lura: Björnen och vargen på att bita strupen av honom, skallerormen på att krypa fram och omslingra honom, krokodilen på att sätta sina käftar i honom. Krokodilerna åtminstone måste dock vara långt borta från honom, de levde inte i de norra staterna. Men indianerna fanns här i skogarna, fastän de ännu inte mött dem, och de rörde sig så kvickt att inte ett ljud hördes: Innan han blev det minsta varskodd, innan han visste någonting alls, kunde han ligga här med avskuren huvudsvål, sargad och blödande.⁷²

Ovanstående stycke är bara ett av många i vilka romanens djur och den amerikanska ursprungsbefolkningen framställs som synonyma.⁷³ Detta har relevans i min läsning eftersom Robert ofta jämförs med ursprungsbefolkningen, något jag kommer att utveckla senare. Här är min avsikt att med ovanstående citat visa att textens djur fungerar som *något som stundtals pockar på*, något okänt, otyglat, okontrollerbart, som är förknippat med fara. När djuren läses som allegorier för queerhet eller normbrytande begär får deras funktion särskild betydelse för min tes, eftersom de generellt skrivs fram som påtryckande för just Robert och Arvid, och inte för de andra i utvandrarföljet.

I de två djurexemplen från Broadway skrivs Nordamerikas faror fram genom att i orm-exemplet spegla Arvids upplevelse av total alienation, förstärkt av hans

⁷² Moberg, 1953, s. 266.

⁷³ Moberg använder genomgående uttrycket "indian" i utvandrarserien. Själv ämnar jag benämna de figurer som författaren omnämner som "indianer" som *nordamerikansk ursprungsbefolkning*, bortsett från vid de tillfällen där jag citerar textavsnitt ur romanerna, då jag återger författarens text i ursprungliga form.

bristande kunskap i engelska, och i exemplet med apan genom att påvisa det skrämmande med att djuren i Nya världen går på två ben. Detta signalerar att de ”queera djuren” påminner om ynglingarna själva, en aspekt som får ökad relevans då ursprungsbefolkningen och djur också skrivs fram som likartade.

Under promenaden på Broadway nämns Arvids klocka för första gången i utvandrarserien. Förutom sitt ekonomiska värde tillskrivs klockan en stor symbolisk betydelse. Arvid har fått nickelklockan av sin far och den ”var hans käraste och dyrbaraste ägodel.”⁷⁴ Förutom sina liv är det också denna ägodel de unga männen är rädda att bli berövade när de befinner sig på Broadway. Detta gestaltas mycket dramatiskt när de upptäcker en man i en gränd som de misstänker är död, men som i själva verket anfäller ynglingarna. Då ryggas de skräckslaget tillbaka och Moberg skriver att de ”höll sig i varandra, hårt, krampaktigt höll de i varandras händer. De var rädda för att bli skilda åt.”⁷⁵ Att de krampaktigt håller varandras händer påminner här om den hemliga pakt som ingåtts i drängkammaren på Nybacken, deras löfte att ge sig iväg tillsammans, vilket samtidigt genererar rädsla för att någon yttre kraft ska skilja dem åt. Och även denna farobetonade händelse åtföljs av en symbolisk djurassociation:

I en blink såg Robert Nilsson kamraten och sig själv liggande utsträckta på gatan, stuckna i halsen, som grisar på slaktbänken, med blodet forsande ur stickhålen som ur tappöppningen på en tunna. De sparkade med benen en sista, kraftlös gång, sparkade hjälplöst emot döden. En svag ryckning i lemmarna – så tog döden all makt över dem. Och där låg de döda och folk gick förbi dem och ingen brydde sig om dem, ingen tog deras döda kroppar tillvara, ingen begravde dem, ingen svepte dem, ingen sörjde dem här i det främmande landet. Och när de började ruttna och lukta, så blev de till slut liggande som föda åt gatans svin.

Så hade det kunnat gå.⁷⁶

Avsnittet antyder något som i berättelsen om Robert och Arvid komma skall, något om det tragiska öde de går tillmötes. Under Broadwayskildringen sås också det frö till ynglingarnas fortsatta resa tillsammans, den resa de kommer göra utan de övriga utvandrarerna. Här handlar det om Roberts dröm om guld, vilken väcks när han och Arvid får syn på ett segelfartyg på väg mot San Francisco.

På skeppsdäcket befinner sig massa män som ska till Kalifornien för att gräva guld och synen tycks ha en stor inverkan på båda ynglingarna, som nyfikna

⁷⁴ Moberg, 1953, s. 76.

⁷⁵ Ibid., s. 84.

⁷⁶ Ibid., s. 85.

stannar och betraktar båten. Robert och Arvid ser de guldsökande männen på skeppsdäcket dansa en ungersk krigsdans: ”En ogudaktig och horaktig dans”, skriver Moberg.⁷⁷ Att dansen anses vara *horaktig* konnoterar något sexuellt vilket är intressant eftersom den utförs av endast män.

Även i detta textavsnitt förekommer en hänvisning till djur som visar att texten läcker queerhet. Det sägs att det finns så få kvinnor i Kalifornien att en skeppslast med kvinnor ska avgå dit då ”guldgrävarna höll på att försmäktas av kåthet. Det hade gått så långt att de våldtog sina hästston och mulåsnor.”⁷⁸ I kontextuell mening gör denna hänvisning till tidelag, som vi tidigare sett kan förstås som en omskrivning för homosexualitet, att guldgrävartropen i utvandrarserien hädanefter kan betraktas som normbrytande. Att Robert vill ta med sig sin livskamrat, den tidelagsanklagade Arvid, till en plats som redan är förknippad med tidelag, styrker tesen om en associativ och symbolisk koppling mellan art-överskridande sexuella praktiker och homosexualitet i utvandrarserien. Min tolkning är dessutom att drömmen om guld som här väcks hos Robert är en konsekvens av att ha bevittnat den manliga gemenskapen och intimiteten som skildras genom männens dans på skeppsdäcket. Att bege sig till Kalifornien kan således läsas som ett sätt för Robert och Arvid att placera sig i en uteslutande manlig miljö där samkönade sexuella praktiker, i detta fall gestaltat i form av en associativ hänvisning till tidelag, är ett tillåtet alternativ.

Invandrarna präglas som sagt inledningsvis av faror som omger det svenska utvandrarföljet, i synnerhet Robert och Arvid. Att dessa faror till stor del har med engelska språket att göra skrivs fram genom att skildra den upplevelse av utanförskap som Robert och Arvid delar under promenaden på Broadway. Engelskan blir under romanens första del oerhört laddad, något som understryks av en svensktalande tolk som heter Landberg och som följer med utvandrarerna mot Taylors Falls. Av honom skildras språkkunskapen som viktig för att inte bli lurad av oärliga personer. Och i Roberts fall är det kopplat till heterosexualitet:

Och Landberg berättade för Robert om en svår olycka som hade drabbat en hitflyttad svensk bonddräng: När han hade varit här en månad, så råkade han en grym och hjärtlös och listig kvinna som narrade honom med sig till en präst som sammanvigde dem. Drängen begrep vad som försiggick, men kunde inte ett ord engelska, han kunde inte säga ordet ”nej” vid vigseln, och det visste den förtänksamma kvinnan. Och nu var drängen av domstol dömd att sörja för henne så länge hon

⁷⁷ Moberg, 1953, s. 63.

⁷⁸ *Ibid.*, s. 61.

levde. Så det var lätt att förstå att man var tvungen att lära sig språket – för att undfly de faror av varjehanda slag som lurade i detta land.⁷⁹

Kunskap i engelska framställs således *som essentiellt för att inte luras in i ett äktenskap*. Roberts autonomibehov tycks med andra ord stå i relation till en ”farlig” heterosexualitet, vilken framställs som motsatsen till hans idé om frihet. Ovanstående textexempel kan sägas fördjupa den ”varning” för kvinnor som uttrycks i *Utvandrarna* av Jonas Petter. Här blir Robert för andra gången varskodd att kvinnor hindrar hans frihet att vara med män. Att han lockas så av den manliga miljö som de dansade männen på skeppet symboliserar, en miljö som dessutom är associerad med tidelag, är därför svårt att se som arbiträrt.

Sammanfattningsvis har detta analysavsnitt, ”Faror av varjehanda slag”, lyft att kunskap i engelska framställs som viktigt för att inte luras av oärliga personer i *Invandrarna*, vilket i Roberts fall är kopplat till en ”farlig” heterosexualitet. Analysen har visat att faror är centrala under Broadwayskildringen, då Moberg låter djursymbolik eller riktiga djur åtfölja ynglingarnas upplevelse av utanförskap. I analysen har det dessutom fastslagits att djur, när de läses som omskrivningar för queerhet, har betydelse för tesen om romantik mellan Robert och Arvid eftersom de skrivs fram som påtryckande för just dessa figurer. Att ynglingarna håller varandras händer när de överfalls är en hänvisning till pakten som ingicks på Nybacken, menar jag, och analysen har också tagit upp Roberts och Arvids kommande trop, guldsökandet. Dessutom lyftes ytterligare en hänvisning till tidelag i detta analysavsnitt, i och med guldsökarskeppet som är på väg mot Kalifornien och fullt av endast män, något som lästes som grunden till Roberts plötsliga ambition att avvika från utvandrarföljets kollektiva väg.

Utvandrarseriens brödrapar

Kontrasten mellan manlighet och omanlighet görs tydlig i utvandrarromanerna genom förhållandet mellan Robert och Karl Oskar. I *Emigrant i moderniteten* ägnar Ola Holmgren ett avsnitt åt att belysa dessa olika ideal och deras effekter för romanfigurerna. Om bröderna skriver han att

den ene är den självägande bonden som vet vad han vill och skaffar det han vill ha, den andre den bortsprungne drängen

⁷⁹ Moberg, 1953, s. 137.

som drömmer om frihet och misslyckas med livet. Karl Oskar, vars väsen är att vara för sig, gör allting med tanke på sin familj och aldrig för sig själv. Robert, vars väsen är att vara en annans liv, gör däremot allting med tanke på sig själv och aldrig för andra.⁸⁰

Ur forskningssynpunkt verkar det vara omöjligt att närma sig romanerna utan att i någon mån jämföra bröderna och deras livsöden. Nästintill samtliga studier jag tagit del av konstaterar skillnaderna. Karl Oskar är gift, rejäl, familjefar, handlingskraftig, företagsam och sanningsenlig; och Robert är ogift, oskuld, impulsiv, lever i sin egen föreställningsvärld och ljuger för alla i sin omgivning.

Karl Oskar skrivs fram som en figur med stark manlig karaktär, något som hans lillebror genom sin arbetsskygghet saknar. Att karaktärsbegreppet i David Tjeders mening i huvudsak förknippades med borgerlighetens moderna manlighet har jag tidigare nämnt, men jag underströk samtidigt att begreppet är applicerbart på utvandrarserien trots att den handlar om bönder. Karl Oskar är samtidigt en representant för 1800-talets nordiska *bondeideal*, ett ideal som Ann-Catrin Östman skriver om i *Män i Norden*. Östman påpekar att i andra europeiska länder beskrevs bonden ofta som obildad och enfaldig men i Norden fanns en annan syn. Där definierades bonden utifrån idéer om frihet, individualism och självständighet, och dessutom kopplas den nordiska bondebilden ofta till tradition och medborgarskap.⁸¹ Att Karl Oskar *arbetar så hårt* för att skapa ett gott liv för sig och sin familj i Nya världen gestaltar bondeidealets koppling till ”den gode medborgaren” och säger också något om den manlighetsnorm som utvandrarseriens primära protagonist representerar.

Holmgren visar att utvandrarseriens brödrapar symboliserar den motstridiga, konfliktfyllda relationen som utgör det centrala i Mobergs egna mansfantasier, det vill säga schismen mellan herre och knekt, *eller mellan husbonde och dräng*. Skillnaderna mellan Robert och Karl Oskar är genomgående påtagliga, en aspekt av texten som skaver och tyder på att brödraparets olikheter *verkligen ska uppmärksammas*, att de är essentiella för berättelsen. Olikheterna är omöjliga att frångå, Kristina ser dem också:

Hon förundrade sig över att Karl Oskar och Robert kunde vara ett brödrapar. [...] Så länge hon känt dem båda hade Karl

⁸⁰ Ola Holmgren, *Emigrant i moderniteten. Vilhelm Mobergs mansfantasier*, Stockholm/Stehag: Symposium, 2005, s. 283.

⁸¹ Ann-Catrin Östman, ”Bonden”, i Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam (red.), *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, Möklinta: Gidlunds förlag, 2006, s. 79f.

Oskar varit storebror och Robert lillebror, men det fanns en skillnad som var större än de tio årens skillnad i ålder emellan dem. Det var brödernas skilda läggning och sinnelag, som förde dem så långt bort från varandra.⁸²

Roberts dröm om guld utgör en av aspekterna i utvandrarserien som används för att skriva fram dessa skillnader i ”läggning och sinnelag”, vilket i sin tur gestaltas genom olikheter i manlighet och omanlighet hos Karl Oskar och Robert. Jag tolkar guldets som en symbol för Roberts dröm om autonomi. Karl Oskar ser gulds kattjakten som ett infantilt drömmande, förknippat med lillebroderns motvilja mot hederligt arbete. Därigenom skapas, i framställningen av bröderna och deras olika egenskaper, en dikotomi. Holmgren skriver att ”Karl Oskar och Robert ställs i ett kontrapunktiskt förhållande till varandra: Den ene berikas av arbetets välsignelse. Den andre försöker bli rik utan att underkasta sig dess förbannelse.”⁸³ Liljestrand, som också skrivit om manlighet och omanlighet i utvandrarromanerna, ser Robert som en representant för avvikande manlighet i kallakrigskulturen, och brukar Mosses mottyp-begrepp för att förtydliga detta:

Robert bär på många av de egenskaper och det utanförskap som tillskrevs outsiders: mytomani, opålitlighet, femininitet, rotlöshet, intellektualism, brist på arbetsvilja, sjukhet och svaghet. Genom att ställa Robert mot Karl Oskar gestaltar Moberg sålunda kalla krigets polarisering mellan den handlingskraftige, fåordige, realistiske och virile äkta mannen/familjefadern – den normale – å ena sidan, och den drömmande, pratsamme, fantasifulle och impotente icke-mannen – den avvikande – å den andra.⁸⁴

Avvikartematiken hos Robert som Liljestrand pekar på framträder i hans läsning av utvandrarserien som menad att visa att Karl Oskars ideal är en spegling av ”korrekt” manlighet. Med Liljestrands terminologi är Karl Oskar ”den normale” medan Roberts tragiska öde utmålas som en konsekvens av omanlighet. Liljestrand kallar ju Robert för *icke-man* och motiverar sina argument genom att hänvisa till analogier mellan honom och den nordamerikanska ursprungsbefolkningen. Analogierna syns genom att det hos Robert väcks en stor nyfikenhet på ursprungsbefolkningen när familjen Nilsson slår sig ner vid Ki-Chi-Saga: ”Dessa marker skulle nu bli hans boningsort, mitt ibland hedningar skulle hans liv härefter förflyta. Och Robert kände en stor rädsla och en kanske

⁸² Vilhelm Moberg, *Nybyggarna*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1958, s. 354.

⁸³ Holmgren, s. 289.

⁸⁴ Liljestrand, s. 140.

ännu större förväntan.”⁸⁵ Men framförallt framställs parallellerna genom att Robert som ende individ i det svenska utvandrarföljet kan identifiera sig med ursprungsbefolkningens lidande, då de blir bestulna på sitt land: ”Indianen sörjde. Men han sörjde inte en enda människas död, utan många tusen människors – sina fränder, alla dem som drevs bort härifrån av de vita nybyggarna. [...] Det lät nästan som om Robert hade talat om sig själv.”⁸⁶

Liljestrand menar att kopplingen mellan Robert och den nordamerikanska ursprungsbefolkningen inte enbart handlar om att de avviker från konventioner inom nybyggarsamhället, normer som genom arbetsvilja, handlingskraft och realism gestaltas av Karl Oskar, utan också genom att de delar samma slags ödesbundenhet: ”Moberg fördömer dem inte”, förklarar Liljestrand, ”skildrar dem inte som ondskefulla eller omoraliska. Han visar bara läsaren att de är dömda till undergång.”⁸⁷ Jag instämmer med tolkningen såtillvida att även jag vill påstå att Robert och ursprungsbefolkningen skrivs fram som dömda att gå under. Jag ser dock inte motivet till detta som grundat i att de avviker från de manlighetsnormer som förkroppsligas av Karl Oskars arbetsamma nybygggaranda. Eftersom både ursprungsbefolkningen och Robert genom sin koppling till djursymbolik och framförallt *djuriskhet* kan läsas som sexuellt avvikande är det i min läsning detta som i huvudsak bär skulden till marginaliseringen och deras slutgiltiga undergång.

I Roberts fall har min analys hitintills gett exempel på hur hans tematiska förbindelse med djur, djuriskhet och djursymbolik förbinder honom med avvikartematik. I ursprungsbefolkningens fall utmålas de genomgående som djur: ”Flera gånger under resan hade de sett indianer, men de hade varit tama”, skriver Moberg.⁸⁸ Att omnämna människor som ”tama” är ett sätt att antyda djuriskhet, och likaså skrivs djuriskheten hos ursprungsbefolkningen fram genom Kristinas blick på dem: ”Hon varnade inte genast att det var ett människoansikte: Vad hon oförmodat fick se var som ett stycke blodigt och ludet djurskinn.”⁸⁹ Eller något senare: ”Hon urskiljde dem otydligt i halvskygningen; först såg hon inte vad det var för slags varelser, om de var människor eller djur,

⁸⁵ Moberg, 1953, s. 225f.

⁸⁶ Moberg, 1958, s. 331.

⁸⁷ Liljestrand, s. 141.

⁸⁸ Moberg, 1953, s. 222.

⁸⁹ Ibid., s. 361.

män eller kvinnor, hon varseblev endast ett par ludna, håriga kroppar, och hon förmodade att det var djur som hade trängt in till henne i stugan.”⁹⁰

De paralleller mellan Robert och ursprungsbefolkningen som framträder i Mobergs text är i Liljestrands mening förknippade med omanlighet, det vill säga avsaknad av ”egenskaper som arbetsamhet, disciplin och pålitlighet, och därmed också existensberättigande i pionjärsamhället.”⁹¹ Till detta gestaltas ursprungsbefolkningen som *könlösa*, något jag ser som ett accentuerande av det farobetonade med dem. Mosse skriver: ”It was the so-called unmanly men, however, who provoked perhaps the deepest anxiety among those who were part of normative society, and who, while possessing all the traits of the outsiders, in addition seemed to have crossed the barrier of gender.”⁹² Exemplet då Kristina inte kan avgöra om de som kommit in i stugan är människor eller djur, *kvinnor eller män*, ger uttryck åt det monumentala hot mot den heteronormativa familjestruktur som Karl Oskar och Kristina bygger upp vid Ki-Chi-Saga, vilket omanlighetens representanter, ursprungsbefolkningen och Robert, utgör.

Vad gäller eventuell homosexualitet hos Robert ser Liljestrand inte detta som en möjlighet.⁹³ Hans analys dröjer vid mycket annat men utvecklar inte textens indikationer på normbrytande begär, trots att till exempel framställningen av heterosexualiteten som ”farlig” kan ses som en fingervisning om det. Robert fascineras av ursprungsbefolkningen och här infogar Moberg också en heterosexuell nyfikenhet, vilket han genast gestaltar som hotfull genom att beskriva hur franska pälsjägare våldfört sig på ursprungsbefolkningens kvinnor:

Men pälsjägarna blev mindre ivriga att lägga omkull indiankvinnor, sedan Siouxindianer hade tagit en gruvlig hämnd på en dem: De band karlen vid en påle [och] stack sina välbrynta knivar i honom och skar ut hans hjärta, slet ut det så långsamt de kunde; han levde en lång stund med hjärtat hängande som en stor, röd blomma utanför bröstet.⁹⁴

Precis som i *Utvandrarna* på vagnen till Karlshamn då Jonas Petter berättar ”fräckisen” om kvinnan som genom sin omättligen sexlust tagit död på sina äkta män, förknippas i ovanstående textexempel ännu en gång heterosexualitet med livsfara. Detta har författaren gjort tidigare i *Invandrarna*. Här åsyftar jag tolken

⁹⁰ Moberg, 1953, s. 385.

⁹¹ Liljestrand, s. 141.

⁹² Mosse, s. 66.

⁹³ Liljestrand, s. 283f.

⁹⁴ Moberg, 1953, s. 425.

Landbergs historia om drängen som genom sina bristande språkkunskaper lurades till äktenskap. Det är svårt att se dessa avskräckande exempel som slumpmässiga, då de förekommer i samband med just Robert.

Holmgren låter i sin analys Roberts eventuella homosexualitet ta plats och uppmärksammar dess betydelse för en potentiell romantisk kärlek till Arvid: "Arvids intresse för det andra könet har varit noll och intet efter tidelagsryktet som pekade ut honom som "Tjuren på Nybacken", skriver han: "Och Robert befinner sig för sin del så långt ifrån en sådan benämning som man överhuvudtaget kan komma."⁹⁵ Holmgren hävdar att utvandrarseriens berättare låter insinuera ett homoerotiskt förhållande mellan Robert och Arvid, ett påstående jag är rörande överens med honom om, men han påpekar också att vi inte får något svar på om det stämmer, varken från Moberg eller figurerna själva.

Det Holmgren gör när han påvisar dikotomin mellan manlighet och omanlighet vad gäller Karl Oskar och Robert är, till skillnad från Liljestrand vars tolkning är att omanlighet leder till undergång, att istället måla upp en bild av Roberts omanlighet som förbunden med *drömmarmotivet och författaren själv*:

Robert blir symbolgestalt för den unge Mobergs omedvetna självförståelse i drömfabrikens imaginära och idealistiska föreställningsvärld; samtidigt som Karl Oskars livsprojekt får symbolisera den mogna författarens mer medvetna gestaltning av en värld, där mansfantasier och patriarkala föreställningar ingår som en ofrånkomlig del av den symboliska ordningen.⁹⁶

Att betrakta Roberts framskrivna omanlighet som ett uttryck för drömmarmotivet i utvandrarserien är en rättvis läsning av figuren. Utan Robert hade ingen emigration initierats. Det är han som bär fram drömmen om Nya världen. På samma sätt hade ingen utvandrarserie författats utan den unge Mobergs dröm om det episka romanprojektet. Robert får symbolisera ungdomlig naivitet och drömmen om ett bättre liv, medan Karl Oskar symboliserar vuxen realism och förmågan att förstå sina begränsningar.

Holmgrens studie synliggör att utvandrarseriens brödrapar symboliserar en motstridig, konfliktfylld relation som utgör grunden i Mobergs mansfantasier, schismen mellan herre och knekt, mellan husbonde och dräng. Moberg skriver fram manlighet som i huvudsak präglad av självständighet, vilket Karl Oskar har

⁹⁵ Holmgren, s. 303.

⁹⁶ Ibid., s. 299.

och Robert saknar. Detta går att koppla till husbonden Arons örfil som resulterar i bruset i Roberts öra, ett brus han aldrig blir kvitt och därmed aldrig helt fri.

Det enda beständiga i Roberts tillvaro, förutom drömmen om ett liv i fullkomlig frihet, är kamraten Arvid. Storebrodern Karl Oskar är, blodsbandet till trots, inte alltid på Roberts sida, och detta gör relationen med Arvid djupare:

[Arvid] viskade:

– Kommer du ihåg va vi lovte varann? Att vi allti ska hålla ihop. Va vi än kan råka ut för, så ska vi hålla ihop!

– Dä ska vi, Arvid! Robert blev djupt allvarsam. Jag glömmer int' löftet! Va som än händer oss båda i Amerrika så ska vi hålla ihop!

Sedan de tillsammans hade vågat livet på den breda gatan i New York, hade de givit varandra ett löfte om osviktig sammanhållning, liksom de en natt i en drängstuga i hemlandet hade tagit varandra i hand på att de skulle följas åt över Oceanen.

Och Robert kastade en blick på sin äldre bror och tillade med sänkt röst: Karl Oskar ville vara husbonde över honom ibland. Men han tyckte inte om husbönder. Därför ville han hellre vara i sällskap med honom, Arvid. Och att vara sådana vänner, som han och Arvid var, det gällde förmer än att vara bröder.⁹⁷

Ovanstående textexempel läcker queerhet dels genom att understryka det livslånga löfte som Robert och Arvid ger varandra, men framförallt i Mobergs ordval i beskrivningen av förhållandet; Robert och Arvid är ”sådana” vänner. Under 1950-talet, i den period då Moberg skrev utvandrarserien, var ”sådana” en vanlig term för just *homosexuella män*, varvid begreppet här blir mångtydigt.⁹⁸

När Robert mot slutet av *Invandrarna* berättar om sin plan att ge sig iväg för att söka efter guld tillsammans med Arvid motsätter sig Karl Oskar genast idén: ”Om Robert hade varit en stark och rådig och härdad yngling! Men hans yngre bror var för honom bara en vek, oerfaren och lättskrämd pojke”, skriver Moberg om Karl Oskars reaktion: ”Karl Oskar mindes att Robert betedde sig underligt redan som pojke därhemma. Han var tolv år gammal när han fortfarande sprang efter regnbågen, han trodde att han skulle kunna ta i den med händerna.”⁹⁹

Vad kan regnbågen i detta textexempel vara avsedd att representera? För min del är den tydlig som metafor för friheten som Robert söker, men likaså blir

⁹⁷ Moberg, 1953, s. 103f.

⁹⁸ Arne Nilsson, ”Modernisering och manlig homosexualitet. Svenska storstadsmän kring mitten av 1900-talet”, i Claes Ekenstam, Jonas Frykman, Thomas Johansson, Jari Kuosmanen, Jens Ljunggren, Arne Nilsson (red.), *Rädd att falla. Studier i manlighet*, Möklinta: Gidlunds förlag, 2002, 184f.

⁹⁹ Moberg, 1953, s. 512.

regnbågen i en samtida queer läsning oundvikligen förknippad med någonting normbrytande. Jag avser inte påstå att Moberg vid tiden för utvandrarseriens tillkomst kan ha varit medveten om regnbågen som queersymbol, regnbågsflaggan började användas av gayrörelsen i slutet på 1970-talet, nästan tjugo år efter att *Invandrarna* skrevs. Dock vill jag påstå att regnbågen som symbol för frihet ändå har stor poetisk slagkraft. Skatten vid regnbågens slut är inte bara Kaliforniens guld utan även resan dit, Roberts och Arvids egen resa.

Roberts dröm om guld är en symbol för hans aldrig slocknade längtan efter självständighet, medan Karl Oskar ser gulds kattjakten som en naiv dröm och som arbetsskygghet, vilket i Tjeders mening, genom att påvisa bristande karaktär, är detsamma som omanlighet. I Liljestrands mening är omanligheten i Roberts fall förbunden med oundviklig undergång. Min tolkning är att Roberts oundvikliga undergång inte enbart är en konsekvens av bristande karaktär utan framförallt kopplat till hans icke-utskrivna men närvarande homosexualitet. Att denna aspekt av Robert dessutom kan läsas som förbunden med *homofobi* ämnar jag snart vidareutveckla.

Omanligheten hos Robert framträder genom att texten dröjer vid aspekter som arbetsskygghet för att förklara varför han drömmer om guld, att gulddjakten till skillnad från hårt arbete skulle vara en enkel utväg. Detta är märkligt eftersom Robert genom att bege sig mot Kalifornien faktiskt förkroppsligar en rad manligt kodade karaktärsegenskaper. ”De grundläggande kvalitéer som karaktärsbegreppet relateras till är bland annat självbehärskning, ståndaktighet, mod, viljestyrka, uthållighet och arbetsamhet, förutom erövring, integritet, goda seder, men framför allt manlighet”, skriver redaktörerna i *Män i Norden*.¹⁰⁰ Hur dessa egenskaper läses i relation till utvandrarseriens brödrapar handlar om inställning, menar jag. Att lämna nybyggerområdet för att ge sig ut på ett guldgrävaräventyr kräver såväl *mod* som *viljestyrka*, *uthållighet*, *arbetsamhet*, *erövringslust* och *integritet* nog för att motstå omgivningens försök att begränsa, eller rentav förhindra frihetsförsöken. Att Robert läses som omanlig, handlar helt enkelt om att han inte förlikar sig med samma livslott som Karl Oskar.

Karl Oskar önskar att Robert hade varit som han själv, ”en *stark* och rådig och härdad yngling”. Vad storebrodern dock inte är kapabel att se, från sin normativa och begränsade familjelivstillvaro vid Ki-Chi-Sagasjön, är *den styrka som krävs för att gå sin egen väg*, vilken Robert, genom att bryta mot normer, förkroppsligar.

¹⁰⁰ Lorentzen och Ekenstam, s. 11.

Sammanfattningsvis har detta analysavsnitt, ”Utvandrarseriens brödrapar”, synliggjort den dikotomi mellan manlighet och omanlighet som Robert och Karl Oskar representerar. Avsnittet har visat att Roberts livsöde, som speglar den amerikanska ursprungsbefolkningens, till följd av omanligheten är att gå under. Tolkningen som gjordes var att Roberts och ursprungsbefolkningens koppling till djuriskhet är en hänvisning till det avvikande, och ett hot mot den heteronormativa livsstilen vid Ki-Chi-Saga. Analysen har visat att Moberg också, i framställningen av Robert gestaltar heterosexualitet som farligt, och slutligen har avsnittet uppmärksammat att Robert genom sitt guldsökande faktiskt förkroppsligar vissa manligt kodade karaktärsdrag, såsom mod, viljestyrka, uthållighet, erövringslust och integritet. Att Robert förstås som omanlig, handlar helt enkelt om att han inte förlikar sig med samma livslott som sin storebror.

Kortfattat om handlingen i *Nybyggarna*

Utvandrarseriens tredje del tar vid tre år efter att Robert och Arvid begett sig iväg för att leta guld. Karl Oskar och Kristina har byggt ut sin gård vid Ki-Chi-Saga, nu har de åkrar och djur, livet är bättre. Men så återvänder Robert sjuk.

Romanens centrala del skildrar med tillbakablickar Roberts och Arvids olycksaliga resa. Först har de färdats nerför Mississippifloden till St. Louis. Där inser de att de är försent ute för att börja vandra the California Trail det året, och tvingas ta drängtjänst över vintern. Arvid bönar och ber Robert om att de ska vända om men Robert vägrar. Eftersom de lovat varandra att alltid hålla ihop stannar Arvid med sin kamrat.

När våren kommer beger de sig till St. Joseph. Där tar de arbete för en mexikansk guldsökare som heter Vallejos. Ynglingarnas arbetsuppgifter är att ta hand om mannens mulor. Tillsammans börjar de vandra mot Kalifornien men mitt i öknen vaknar ynglingarna en natt av att mulorna är borta. De ger sig ut och letar efter dem men går vilse. Ynglingarna blir snabbt utmattade, uttorkade och efter att ha druckit vatten ur en förgiftad källa dör Arvid. När Vallejos sedan dör i gula febern ärver Robert hans pengar och guld.

Trots sin nyvunna rikedom är Robert djupt deprimerad. Han följer med en svensk man som heter Fredrik Mattsson till en spökstad i öknen. Robert har träffat Mattsson tidigare i utvandrarserien, under båtfärden i *Utvandrarerna*, och litar på honom, men Mattsson lurar av Robert allt hans guld. I sin naivitet tror Robert att han fått guldet inväxlat till nya sedlar vilka han tar med tillbaka till

Ki-Chi-Saga och ger till Karl Oskar. Pengarna visar sig vara falska och Karl Oskar konfronterar Robert om hans lögnaktighet en gång för alla. Konfrontationen slutar med att storebrodern ger sin lillebror ett slag i ansiktet. Därefter går Robert ut i skogen där han lägger sig invid en bäck och dör.

Mobergs motsägelsefulla homofobi

Nybyggarna är den av utvandrarromanerna som ger de mest uppenbara tecknen på att Roberts och Arvids relation är en romantisk kärlekshistoria. Detta framgår i de textpartier som skildrar figurernas avvikande från utvandrarföljets gemensamma väg, då ynglingarna beger sig iväg för att leta guld, en trop som i likhet med föregående romaner förbinder dem med djur, djuriskhet och djursymbolik.

Det finns en viss dubbelhet i ynglingarnas relation till textens ”riktiga” djur. Å ena sidan är djuren sådant som tränger sig på utifrån, stundtals förenat med fara, såsom exemplen med Arvids rädsla för ormar och de skrämmande djuren i skogen när utvandrarerna är på väg till Taylors Falls, har visat. Å andra sidan fungerar djur vid flera tillfällen som ynglingarnas primära sociala sammanhang. Ett sådant exempel är under resan mot Kalifornien då de sköter Vallejos mulor:

Robert och Arvid utfodrade mulorna med krossat korn tre gånger om dygnet och vattnade dem två gånger om dygnet. De ryktade djuren och lastade dem, följde dem under dagen och vaktade dem under natten. [...] De låg och sov utsträckta på marken med mulornas sadlar som huvudgård, men ofta vaknade de frysande och kröp närmare varandra.¹⁰¹

Situationen påminner om Roberts vallande av får i *Utvandrarerna* samt tiden som ynglingarna tillbringat ihop under drängtjänsten på Nybacken. Dubbelheten i deras förhållande till de riktiga djuren visar sig genom att exemplen med tamdjuren tenderar att utmåla relationerna som oproblematiska, tillgivna till och med, medan ormarna, björnarna och krokodilerna konnoterar fara. Det mönster jag ser här är att i de textexempel då djur förbinds med fara är andra människor i Roberts och Arvids närhet. När djuren inte upplevs som farliga är ynglingarna ensamma med dem. Om djuren därmed läses som en omskrivning för queerhet

¹⁰¹ Moberg, 1958, s. 298f.

visar skillnaderna att queerheten är något som Robert och Arvid är bekväma med *när de är med varandra*, men inte kan eller vill eller vågar visa inför andra.¹⁰²

Som ovan nämnda textexempel visar gör omständigheterna då Robert och Arvid sköter Vallejos mulor att en större intimitet mellan ynglingarna uppstår, en närhet som är annorlunda jämfört med gemenskapen i drängkammaren på Nybacken. Där sov de i varsin säng, nu sover de tätt intill varandra. Det är en anmärkningsvärd utveckling eftersom Moberg själv, som jag tidigare framhärdat, verkar ha haft nedvärderande uppfattningar gällande normbrytande sexualitet. Detta skönjes inte enbart i utvandrarseriens marginalisering av sexualitetsuttryck och aktörer som inte passar in i den dominanta heterostrukturen – såsom den nordamerikanska ursprungsbefolkningen och Robert och Arvid – men också genom författarens engagemang i 1950-talets rättsröteaffärer. Vad gäller rättsröteaffärerna har jag i inledningen påpekat att jag är intresserad av hur Mobergs inblandning genererar en bild av honom som homofob, något som möjligtvis har haft konsekvenser för gestaltningen av Robert och Arvid.

Huruvida Moberg verkligen var homofob har det skrivits om tidigare; Carlstoft Bramell, Norberg och Liljestrand menar att epitetet är obefogat, något som jag, mot bakgrund av representationen av homosexualitet som smittsamt i *Det gamla riket* till exempel, inte instämmer med. Liljestrand understryker att ett nutida perspektiv på rättsröteaffärerna kompliceras av homofobiaspekten:

Forskaren förväntas inte bara förklara de olika turerna i rättsaffärerna, utan också hantera den anklagelse om homofobi som en modern publik gärna riktar mot förloppet och därmed även mot Moberg själv. Här har jag valt ett betydligt enklare tolkningsmönster: Mobergs engagemang i rättsaffärerna kan ses som ett *samlad angrepp på den byråkratiserade staten, där kollektivets förtryck ställs mot individens rättsäkerhet*.¹⁰³

Liljestrands inställning till rättsröteaffärerna och Mobergs roll i dem ger här uttryck åt uppfattningen att det är ”enklare” att ignorera Mobergs homofobi än att faktiskt inkludera den i en analys. Från mitt queerteoretiska utgångsläge är

¹⁰² Till detta resonemang vill jag tillägga att Robert i *Utvandrarna* minns hur han som pojke dränkte en katt i Kvarnbäcken. Minnet aktualiseras på resan över havet under en storm (s. 308f.). Eftersom katten tveklöst kan betraktas som ett tamdjur, torde mitt resonemang om att ynglingarnas relation till tamdjuren utmålas som oproblematiserad i utvandrarromanerna, kunna ifrågasättas. Dock skulle kattmordet samtidigt, när djuret läses som en omskrivning för queerhet, i Roberts fall kunna ses som ett försök att ta död på sin egen avvikelse, ett försök som misslyckas eftersom säcken han dränker katten i flyter upp till ytan flera gånger innan den slutligen sjunker.

¹⁰³ Liljestrand, s. 121.

den helt enkelt omöjligt att ignorera. I min läsning av utvandrarserien är Robertfiguren starkt förbunden med normbrytande sexualitet, samtidigt skildras han som misslyckad i relation till sin storebror, vilket mot bakgrund av att Moberg själv påpekat att *ingen av utvandrarerna stod hans hjärta så nära som Robert*, genererar en motsättningstematik som måste inkluderas i analysen.¹⁰⁴

Liljestrand vänder sig som sagt mot uppfattningen att Moberg var homofob och hävdar att han ”var ambivalent i sin inställning till homosexualitet.”¹⁰⁵ Hans tolkning av författarens inblandning i rättsröteaffärerna är att han såg homosexuella personer som ett politiskt och juridiskt hot – att det var den *organiserade* homosexualiteten som var problemet – och att Moberg själv kunde känna empati med individer som drabbats av homosexualitetens ”olycksöde”.¹⁰⁶

Min uppfattning är att empati med en människa för att denne är homosexuell inte är detsamma som att ha empati med en människa som är *marginaliserad* för att den är homosexuell. Moberg tyckte uppenbarligen synd om homosexuella människor för att han ansåg att de hade drabbats av ett fruktansvärt öde, inte för att de genom sin normbrytande sexualitet blev diskriminerade. Det är stor skillnad, menar jag, eftersom Mobergs inställning ger sken av *att det var själva homosexualiteten* han såg som problemet, inte att homosexuella förtrycktes.

Kan det då sägas att Mobergs homofoba hållning haft konsekvenser för gestaltningen av Robert och Arvid? Det är mycket möjligt att Moberg bland annat genom att skriva fram omanlighet hos Robert, och genom att göra Arvid tematiskt förbunden med tidelagstemat och låta dem båda möta ett olycksöde, medvetet (eller omedvetet) infogat antydningar om homoerotiska begär, med avsikt att påvisa sin uppfattning att homosexualitet är förödande. Det är en tveklöst homofob ståndpunkt. Sett till författarens engagemang i rättsröteaffärerna verkar homosexualitet onekligen ha upptagit mycket av hans tankeverksamhet under 1950-talet. Han tog en paus i arbetet med utvandrarserien och fortsatte *efter* rättsröteaffärerna, synbarligen präglad av dess homofobitematik vilket verkar ha haft svåra konsekvenser för Roberts och Arvids öden i *Nybyggarna*. I utvandrarromanerna gestaltas normavvikelser, som vi hittills sett exempel på, genom ödesbundenhet som leder till undergång. Detta gäller för såväl den nordamerikanska ursprungsbefolkningen som för min analys huvudpersoner.

¹⁰⁴ Eidevall, s. 237.

¹⁰⁵ Liljestrand, s. 280.

¹⁰⁶ Ibid., s. 280f.

Parallellt med allt detta skriver Moberg fram en ”korrekt” samlevnadsform genom Kristinas och Karl Oskars äktenskap. De har en stor familj och tydliga könsroller. Kristina tar hand om ”kvinnliga” uppgifter, såsom barnen och hushållet, och Karl Oskar förkroppsligar såsom jag tidigare gett exempel på traditionellt manliga karaktärsegenskaper. Ytterligare en markant aspekt av romanerna som ger uttryck åt skillnaderna mellan det Moberg skriver fram som ”rätt” respektive ”fel” sexualitet, är förekomsten av heterosexuella praktiker bland figurerna. I Kristina och Karl Oskars normativa familjestruktur är sexualiteten starkt förknippad med reproduktion och de har fått många barn. Denna välfungerande heterosexuella relation står i skarp kontrast till Robert och Arvid, vilkas sexuella erfarenheter i princip är obefintliga. I deras fall är sexualitet istället förknippat med perversion eller misslyckande. Arvid dras som bekant med öknamnet Tjuren på Nybacken efter tidelagsryktet, och Roberts enda sexuella erfarenhet i livet utmålas i *Nybyggarna* som ett bedrövligt fiasko.¹⁰⁷

När Robert gör sin första och enda heterosexuella erfarenhet är Arvid död; Detta kan läsas som en faktor till att erfarenheten överhuvudtaget är möjlig. Vid tillfället befinner han sig i spökstaden hos Fredrik Mattsson och motvilligt beger han sig till ett horhus. Hela händelseförloppet skrivs fram som obehagligt, dunkelt och hotfullt. Kvinnorna gestaltas som pådyvlade, vilket i relation till den ”farliga” heterosexualitet som i *Utvandrarna* och *Invandrarna* förbinds med Robert nu slutligen visar att heterosexualitet är något han klarsynt avfärdar:

Greppet om hans pung hårdnade och gjorde ont; smärtan ryckte upp honom och återgav honom med ens förmågan att röra på sig. Med ett avvärijande utrop på sitt modersmål rusade han upp; han kom loss från kvinnans grepp och stötte undan henne i en kraftig rörelse. [...] Han sprang igenom rummet, där de andra hororna satt kvar vid bordet, han sprang genom dörren och störtade ut på gatan. [...] Härligheten där borta var bara någonting som han själv gått och föreställt sig. Den var ingenting att trakta efter. [...] Han hade undrat hur det var att komma ihop med en kvinna. Han hade fått veta det i kväll. Han ville inte veta mer.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Här är det värt att nämna att det i utvandrarserien inte enbart är homosexualiteten som har dödliga konsekvenser för romanfigurerna. I Kristinas fall är det den reproduktiva heterosexualiteten som i *Sista brevet till Sverige*, på grund av ytterligare en barnafödelse, bokstavligen tar död på henne. Den normativa heterosexualiteten är således till sist lika dödsbringande som den avvikande, vilket ger sken av att sexualitet i alla dess former verkar vara ett centralt problem i romanerna. Paradoxalt nog är det i princip bara Ulrika i Västergöhl, sockenhoran, som kommer undan detta ”sexualitetens öde”.

¹⁰⁸ Moberg, 1958, s. 433f.

Utöver textutdragets hänvisning till avfärdandet av heterosexualitet är avsnittet inte utan en symbolisk referens till djur, en referens som dessutom väcker en association till Arvid. I horhuset betraktar Robert en naken kvinna framför sig: ”Brösten var slappa och utplattade och så långa att de föll ner på hennes mage. De liknade juver hängande emellan bakbenen på en ko.”¹⁰⁹ Att denna djurassociation väcks mitt i den icke-fullbordade heterosexaktens inledning är ett slående exempel på att kamraten Arvid är ständigt närvarande för Robert.

Avslutningsvis i detta analysavsnitt vill jag å det tydligaste understryka att min intention inte har varit att smutskasta Vilhelm Moberg och utmåla honom som enbart en anti-progressiv homofob. Visst har han gjort homofoba uttalanden, han har också skrivit homofoba texter såsom *Det gamla riket*, men samtidigt vill jag påpeka att han var en människa av sin tid. Med detta menar jag att eftersom den offentliga debatten på 1950-talet präglades av fobi för homosexualitet är det inte förvånande att en journalistiskt verksam person, påverkas av eller indoktrineras i de föreställningar som präglar debatten. Hade Moberg varit vid liv idag är det inte säkert att han hade haft samma inställning. Det jag i detta avsnitt velat göra, snarare än att smutskasta Moberg, är att lyfta det påtagligt *motsägelsefulla* med hans homofoba yttringar eftersom han samtidigt författat en innerlig kärlekshistoria mellan två unga män. Hur denna romans når sitt slut i *Nybyggarna* kommer den här uppsatsens sista analysdel att visa.

Sammanfattningsvis har detta analysavsnitt, ”Mobergs motsägelsefulla homofobi” lyft att det finns en dubbelhet i Roberts och Arvids relation till textens djur. När textens ”queera djur” förbinds med fara är andra människor i deras närhet och när djuren är ofarliga är ynglingarna ensamma med dem. Skillnaderna visar att det queera i texten, det normbrytande begäret, är fritt från negativ laddning när andra människor inte ser. Analysen har också anknutit till frågeställningen om huruvida Mobergs homofobi, såsom den yttrar sig i hans delaktighet i rättsröteaffärerna, har haft konsekvenser för gestaltningen av Robert och Arvid? Jag menar att Moberg genom att skriva fram Robert som omanlig och Arvid som förbunden med tidelagstemat och låta dem gå ett tragiskt öde tillmötes, infogat antydningar om homoerotiska begär; detta för att ge uttryck åt en uppfattning att homosexualitet är förödande. Här har analysen lyft att trots andra forskares argument att Moberg inte var homofob, vidhåller jag att författarens skrivande på 1950-talet *placerar sig i en homofob uttryckskategori*. Min avsikt är inte att smutskasta Moberg utan lyfta det *motsägelsefulla* med hans

¹⁰⁹ Moberg, 1958, s. 432.

homofoba yttringar, eftersom han samtidigt författat en vacker kärlekshistoria mellan två unga män.

Roberts och Arvids olycksöde

Som vi hitintills sett exempel på finns det anledning att anta att Moberg till följd av 1950-talets homofobipräglade samhällsklimat, skrivit in indikationer på homosexualitet i utvandrarserien. Konsekvensen av homosexualitetsuttrycken är att de figurer som förknippas med dessa avvikelser delar ett oundvikligt öde, nämligen *att gå döden tillmötes*. Icke-normativa uttryck och figurer som figurerar i Mobergs heteronormativa romanvärld får inte leva lyckligt och överleva.

När Robert återvänder till Ki-Chi-Sagasjön är han mycket förändrad. Han är inte längre den pojke han var när han gav sig av tillsammans med Arvid:

När Karl Oskar såg broderns ansikte sist, var det rundhyllt och skäggfjunigt och hade barnets mjukhet i behåll i kinderna. Nu hade det infallna käkhålor, utstående kindben och en grov, fnasig och gulblek ansiktshy, som syntes liksom maskfrätt. Under ögonen var djupa, svartgråa gropar grävda. Det var ett förhärjat ynglingansikte han såg. Och när Robert log mot honom öppnade sig de svarta hålen efter bortfallna tänder framme i munnen – detta tandlösa leende såg Karl Oskar för första gången hos sin bror.¹¹⁰

Trots att det gått fyra år sedan Karl Oskar såg Robert senast ger beskrivningen inga indikationer på att storebrodern nu ser sin lillebror som en vuxen man. Snarare framstår Robert i Karl Oskars ögon som en människa någonstans mellan liv och död, som ett halv-levande ruttnande kadaver.

Nybyggarnas centrala parti, som börjar med att brödraparet återser varandra, är berättartekniskt sett unikt i utvandrarserien, då det varvas med tillbakablickar till guldresan. Gunnar Eidevall, som studerat utvandrarseriens tillkomsthistoria och Mobergs privata anteckningar, påpekar att allteftersom arbetet med romanerna fortskred blev det tydligt för Moberg att han måste bryta den raka berättelselinjen och låta Robert få sin egen handling.¹¹¹ Därför avslöjas Roberts och Arvids öden efterhand, genom att Roberts brusande öra ”talar” till honom om nätterna. Att Robert och Arvid går ett grymt öde tillmötes i *Nybyggarna*, som skrevs *efter* Mobergs sysslande med homosexualitetsfrågan under

¹¹⁰ Moberg, 1958, s. 238.

¹¹¹ Eidevall, s. 242.

rättsröteaffärerna, får därmed relevans. Avsnitten då Roberts öra ”talar” har något skavande över sig, en dissonans som genererar gåtfullhet och samtidigt speglar Roberts sorgsenhet. Moberg skriver att ”det var något av själva livet som fattades hos Robert”.¹¹² Detta antyder att något substantiellt förlorats, kanske åsyftas både Roberts livsgnista och livs kärlek här?

”Trots en viss verklighetsnärlighet i berättelsen om Robert får hans minnen något av nattlig mardröm över sig, medan det dagliga livet på nybygget bildar en motsats till detta, en trygg vardagsverklighet”, skriver Rigmor Andersson om Roberts återkomst till Ki-Chi-Saga.¹¹³ Den kontrast hon pekar på visar skillnaden mellan avvikarens livsväg och livsvägen för dem som lever i en heteronormativ familjestruktur, som Kristina och Karl Oskar gör. Moberg visar med denna kontrast att den avvikande vägen oundvikligen leder till ett ”ruttnande halv-liv”, en mardrömsliknande verklighet och undergång. Det är ett brutalt straff men samtidigt har Robert nu blivit kvitt sin rädsla för döden:

– Krestina! Du tror väl int, att jag ä rädd för döen?
– Alla mänskor ä väl skrämnda för döen?
– Int jag!
– Du också. Nu bara skränner du!
– Nää. Du kan be säker. För döen kan inget göra åt mej.
Den kan int komma åt mej!¹¹⁴

Döden kan inte göra Robert något längre, han har förlikat sig med sin lott, säger han och förklarar för Kristina att hur gärna han än ville försöka följa samma livsväg som sin storebror så gick det inte, för Robert *var helt enkelt inte skapt så*: ”Åt honom var som åt varje människa givet ett öde, som han inte kunde komma ifrån, hur han än försökte.”¹¹⁵ Här finns anledning att påminna om att Moberg såg homosexualitet som ett *olycksöde*. Att Roberts öde i utvandrarserien är ett olycksöde framgår tydligt i takt med att den gåtfulla guldresans mardrömsliknande händelser uppdragas, ett fångslände sammanträffande.

Inget parti i *Nybyggarna* är så mardrömsliknande som det då Robert och Arvid går vilse i öknen medan de letar efter de försvunna mulorna:

Omkring dem svartnade öknen klippor och sandkullar och drog på sig nattens kappa och antog nattens skepnader. De blev åter vidunderligt skapade djur: En buffeloxes hornkrönta

¹¹² Moberg, 1958, s. 240.

¹¹³ Andersson, s. 225.

¹¹⁴ Moberg, 1958, s. 398.

¹¹⁵ Ibid., s. 400.

kungahuvud satt på en mulas lilla smala, spensliga kropp, och en ökenvarg som bestod av en enda, trettio fot lång svans öppnade sin klipphålas djupa gap framför dem.¹¹⁶

Här omges ynglingarna av metaforiska ”vidunderliga djur”, *monster*. I det queera läckage som omger ynglingarna i texten, i det här fallet framförallt Arvids förbindelse med tidelagstematiken, kan monstren läsas som en hänvisning till den onaturliga avkomma som jag tidigare påpekat är den ultimata skrällen förknippad med tidelagspraktik – något som vi samtidigt sett är en omskrivning för icke-normativ sexualitet. Här säger bildspråket således att det är ynglingarnas egen avvikelse som kapslar in dem, kväver dem och bär skuld till olycksödet.

De hade gripit tag i varandras händer för att få stöd, för att hålla varandra kvar på fötterna. Två sammanslingrade kroppar vacklade fram, greppet som höll dem samman var hårt; två kroppar gick stadigare än en. De båda ynglingarna gick med händer i händer, som fästefolk går i sin kärlighet, som ynglingen och ungmön vandrar över gräset i blomstrens lund i den svala junis afton.

För de skulle hålla ihop och aldrig skiljas.¹¹⁷

I citatet framträder en skarp kontrast mellan heterosexualitet och homosexualitet. Ungmön och ynglingen, hetero-paret, förbinds med gräs, blommor och en sval sommarafton, medan de unga männen som går hand i hand, gör så i *en ”dödens öken”*. Att Robert och Arvid griper tag i varandras händer upprepas här ännu en gång. Detta läser jag nu som ett otvetydigt uttryck för kärleksfull affektion, ett tydligt queert läckage, framförallt eftersom det inte förekommer i samband med någon av utvandrarseriens andra manliga figurer.

När Robert kommer tillbaka till Ki-Chi-Saga är det minnet av kamratens händer som gestaltar saken, vilket skrivs fram genom närvaron av Arvids klocka. Som jag tidigare nämnt tillskrivs klockan ett stort symboliskt värde och efter Arvids bortgång i öknen har Robert klockan i sin ägo. Han ”stack ner sin hand i byxlommen och grep efter en klocka av nickel”, skriver Moberg: ”Det var som om han i sin ficka sökte efter de händer som hade tagit i klockan och tusen kvällar dragit upp den till gång.”¹¹⁸ Att Robert saknar Arvid går inte att ta miste på. Att han dessutom sover med klockan under huvudkudden indikerar känslor som överskrider gränsen för konventionellt kamratskap mellan män.

¹¹⁶ Moberg, 1958, s. 335f.

¹¹⁷ Ibid., s. 334f.

¹¹⁸ Ibid., s. 376.

Efter bråket med Karl Oskar då det har visat sig att pengarna som Robert har med sig tillbaka är falska, beger sig Robert ut i skogen. Andersson menar att Robert efter sin misslyckade guldsökarresa blir fatalist och accepterar sitt öde: "Tanken att helt acceptera sin verklighet, sitt öde, leder Robert fram till det han alltid drömt om, nämligen friheten: frihet från sig själv, oåtkomlighet till och med för döden."¹¹⁹ Eidevall konstaterar någonting liknande och skriver att det Robert ständigt flyr från inte i huvudsak är husbönder, fattigdom och plikter: "egentligen flyr han inte undan något annat än sig själv, sitt plågade inre."¹²⁰ Jag instämmer delvis. Att acceptera verkligheten som den är gör mycket riktigt Robert fri till sist, det gestaltas genom att rösten i hans öra, det ihållande brusket efter Arons hårda örfil på Nybacken, äntligen tystnar. Robert blir således fri från sin husbonde men inte, som både Andersson och Eidevall påstår, fri från *sig själv*. Friheten handlar här om *en nyvunnen självständighet*. Robert kan till slut vara sig själv, helt och hållet, oberoendets dödliga konsekvenser till trots.

Att vara sig själv i Roberts fall läser jag som att få älska sin Arvid bortom de förväntningar som finns på ynglingar i det heteronormativa sammanhang som Mobergs utvandrarberättelse tilldrar sig i. Men priset han måste betala för detta är som sagt att dö. Min analys har hitintills gett åtskilliga indikationer på en icke-utskrivna men närvarande romantisk kärlek mellan de unga männen, en kärlek som framhävs genom närvaron av djur, djuriskhet och djursymbolik i texten. Vid såväl Roberts som Arvids dödsscener är djursymboliken närvarande: "Arvid låg raklång och doppade hela hakan i pölen, likt ett drickande djur som sätter ner sin nos i vattnet. [...] Han fortsatte att dricka, sörplande som en ko, han frossade i sitt drickande."¹²¹ I kapitlet då Arvid dör av sina hemska magsmärtor efter det förgiftade vattnet, understryks också ännu en gång betydelsen av språkkunskap för överlevnad i Nya världen, kunskaper som Arvid inte tillgodogjort sig. Invid vattenpölen står nämligen en skylt med varningsorden: "*Don't drink – The Water is Poison – The Death*", vilket Arvid inte förstår innebörden av.¹²² Att Robert inte lärt sin kamrat engelska förklarar varför han plågas av de hemska skuld känslor som örat därefter påminner honom om, med nattliga förebrående viskningar.

I Roberts dödsscen är djursymboliken också närvarande. Här återknyter Moberg till koskällan som hängdes om Roberts hals som barn: "Han hade rymt igen. Så snart inte någon hade uppsikt över honom försvann han ut i skogen och

¹¹⁹ Andersson, s. 226.

¹²⁰ Eidevall, s. 239.

¹²¹ Moberg, 1958, s. 338.

¹²² Ibid., s. 339.

gömde sig. Det hade han gjort alltsedan han var liten pojke. Men denna gång hade ingen hängt koskällan på honom, denna gång skulle ingen kunna hitta honom.”¹²³ Koskällan är dock inte det enda temat från *Utvandrarna* som Moberg här återaktualiserar. Vatten har en stor betydelse i både Roberts och Arvids dödsögonblick. I Arvids fall är det förgiftat vatten som tar död på honom, i Roberts fall är det Kvarnbäckens rena vatten, bäcken där han iscensatte sitt självmord i *Utvandrarnas* början som Moberg slutligen för figuren tillbaka till.

Robert har vandrat ut i den främmande skogen vid Ki-Chi-Saga för att dö men efter en stund börjar han känna igen sig: ”Allt vad hans ögon såg här var sig likt. Här hade han varit förr. Vid detta lilla vatten som var utsläppt i frihet hade han suttit den sista timmen innan han blev dräng. Han hade kommit tillbaka till Kvarnbäcken.”¹²⁴ På ett poetiskt och hjärtskärande sätt knyter Moberg här samman samtliga trådar i Robertfigurens livsberättelse, i vilken Kvarnbäckens icke-städslade vatten har runnit vidare ut i en stor Ocean, och burit utvandrarnas skepp till Nordamerika; Roberts dödsscen är heller inte utan koppling till Arvid:

På skeppen växte masternas spiror, de höga furorna som bar upp seglen. Med stora vita vingar flög farkosterna över Oceanen till Nya världen. Drängarna på gårdarna som huggit och kvistat mastträden fick inte följa med dem på färden med skeppen: De måste stanna kvar i sina skumma kammare, där de satt och glodde ut genom lortiga fönsterrutor, fjättrade vid sin tjänst och sina husbönder.

Men det var två drängar som hade åtföljt de höga furorna ur hemmaskogen över det stora havet. Och den ene av dem var hemkommen från sin långa färd. [...]

Vilken timme var det på dygnet? Han hade ingen klocka – ingen annan än den som hade stannat för tre år sedan.¹²⁵

Arvids klocka är med Robert i dödsögonblicket men den har sedan länge stannat. Robert bär den med sig trots att dess funktion inte längre är att visa tiden, klockan har således en symbolisk innebörd; Arvid är med honom, fortfarande.

”Tätt intill guldsökarens orörliga kropp flöt bäcken fram i sin fåra och skyndade sig bort för att förena sig med större vatten”, skriver Moberg när Roberts öra tystnat, när han har andats ut en sista gång.¹²⁶ I denna sista mening i Roberts sista kapitel omnämner författaren inte figuren vid namn. Han är och förblir *guldsökaren*, med Arvids klocka i fickan, framme vid regnbågens slut.

¹²³ Moberg, 1958, s. 463f.

¹²⁴ Ibid., s. 466.

¹²⁵ Ibid., 467.

¹²⁶ Ibid., s. 468.

Sammanfattningsvis har detta analysavsnitt, ”Roberts och Arvids olycksöde” visat att Roberts öde verkligen är ett *olycksöde* i mobergsk mening, det vill säga förstått utifrån författarens syn på homosexualitet. Utöver detta har analysen understrukit att Roberts och Arvids famlande efter varandras händer i situationer av utsatthet konnoterar kärlek, eftersom det inte förekommer i samband med någon av romanernas övriga manliga figurer. Efter Arvids död är det minnet av hans händer som gestaltar Roberts saknad. Detta skrivs fram genom hänvisningar till Arvids klocka som Robert bär med sig när han går ut i skogen för att dö invid den porlande bäcken. Dessutom har analysen lyft att såväl Arvids som Roberts dödsscener innehåller referenser till djur. I detta analysavsnitt har jag också påpekat att min analys i sin helhet ger åtskilliga indikationer på en icke-utskrivna men närvarande romantisk kärlek mellan Robert och Arvid, en kärlek som framhävs genom närvaron av djur, djuriskhet och djursymbolik.

Avslutande reflektion

Syftet med denna uppsats var att göra en queer läsning av Vilhelm Mobergs utvandrarserie, med fokus på relationen mellan Robert och Arvid. Det som började som ett sökande efter queert läckage visade sig allteftersom arbetet fortskred avtäckta vad jag ser som en av författaren medvetet framskrivna homosexualitet, i form av en kärlekshistoria mellan Robert och Arvid. De unga älskande måste dock på grund av sin kärlek gå avvikarnas oundvikliga öde till mötes och dö, en konsekvens av Mobergs föreställningar om homosexualitetens förödande effekter. Den romantiska kärlekshistorien mellan Robert och Arvid som jag inledningsvis *anade* visade sig således finnas i texten, mycket påtagligt. Berättelsen får visserligen ett tragiskt slut men här finns ändock något vackert.

Det min uppsats har gjort är att genom att lyfta exempel på intimitet och kärlek mellan Robert och Arvid, tillskriva deras relation legitimitet. Hitintills har relationen mellan ynglingarna sällan givits utrymme i Mobergforskningen, och när den har omnämnts har den i huvudsak kategoriserats som kamratskap.

Mitt primära mål med arbetet, att göra en modern tolkning av ynglingarnas trop, att betona textens normbrytande aspekter och att nyansera normuttrycken, betraktar jag som uppfyllt. Uppsatsens första frågeställning, om författarens sysslande med homosexualitetsfrågan under åren för utvandrarseriens tillkomst har haft konsekvenser för gestaltningen av Robert och Arvid, besvarades genom att lyfta att Robert skrivs fram som omanlig, och Arvid som primärt förbunden

med tidelagstematiken, samt genom att visa att dessa aspekter konnoterar homosexualitet. Robert och Arvid möter tragiska olycksöden i *Nybyggarna*, en roman som skrevs *efter* de homofobipräglade rättsröteaffärerna på 1950-talet. Min tolkning är att Moberg infogat antydningar om homoerotiska begär mellan Robert och Arvid för att därigenom ge uttryck åt uppfattningen att homosexualitet är förödande.

Den andra frågeställningen, om huruvida textens djur, djuriskhet och djursymbolik öppnar upp för att läsa fram Roberts och Arvids kärlekshistoria, bemöttes genom att påvisa att förekomsten av djuriskhet *fördjupar* de queera läckage som analysen gett exempel på. Robert präglas till exempel genomgående av en stark rörelsefrihetsdrift vilken gestaltas genom olika flyktförsök. Detta kan i sig läsas som avvikande. Så den symboliska koskällan som hängs om hans hals och antyder djuriskhet fördjupar avvikelsen, och får en utvidgad relevans sett till faktumet att Arvid är tematiskt förknippad med romanens tidelagstematik.

Att närvaron av djur och djursymbolik fördjupar de queera läckagen visade även exemplet med det romantiska bildspråket i drängkammaren, när Robert och Arvid tar varandras händer, en återkommande handling i romanerna. Sittande på sängen ingår de en pakt att fly, samtidigt befinner de sig mellan hästarnas spiltor och omgivna av vägglöss. Djur finns ofta i deras närhet och när dessa djur, i denna analys, har betraktas som omskrivningar för queerhet framträder ett mönster. Relationerna till tamdjuren utmålas som tillgivna medan vilda djur signalerar fara. När textens queera djur förbinds med fara är andra människor i Roberts och Arvids närhet, och när djuren är ofarliga är ynglingarna ensamma med dem. Skillnaderna visade att textens queerhet, det normbrytande begäret, gestaltas som oproblematiskt när ynglingarna är ensamma med varandra och andra människor *inte ser den intimitet som de delar*. Det är som om Robert och Arvid vet att de inte passar in i Mobergs heterosexuella romanvärld och därför håller de sin kärlek i "doldom".

Att ynglingarna, kanske Robert i synnerhet, inte kan vara sig själva helt och hållet genererar en påtaglig gåtfullhet kring dem i texten. Denna gåtfullhet framträder som tydligast i *Nybyggarnas* berättartekniskt sett unika textparti, då guldsökarresan berättas genom mardrömsliknande tillbakablickar. Det gåtfulla med Robert lever dock kvar efter hans död. I *Sista brevet till Sverige*

återaktualiseras Robert när Karl Oskar med melankoli minns sin lillebror, ”en bror, som för mig var en gåta.”¹²⁷

Min förhoppning med det här arbetet var att bredda forskningsfältet om Vilhelm Moberg. Att närma sig utvandrarserien med ett queerperspektiv och inkludera författarens homofoba förhållningssätt visade sig vara givande. Snarare än att smutskasta Moberg och utmåla honom som en reaktionär homofob, ville jag lyfta det påtagligt motsägelsefulla med hans homofobi, eftersom han bevisligen författat en episk och vacker men samtidigt tragisk kärlekshistoria om två män.

Eftersom utvandrarserien generellt sett kan betraktas som tematiskt normbrytande då *samtliga romanfigurer genom att emigrera avviker*, torde en queer läsning av serien i sin helhet vara ett intressant framtida forskningsprojekt. Till och med Karl Oskar kan sägas vara en avvikare i den meningen, ”en stursk bonde”, skriver Liljestrand i sin avhandling, en text som trots våra olika ingångar till Mobergs romaner varit ovärderlig i mitt arbete.¹²⁸ Att det säkerligen finns fler normbrytande aspekter att läsa fram i Mobergs rika persongalleri, kanske framförallt hos Ulrika men även hos Kristina och Karl Oskar, är mot bakgrund av det min uppsats påvisat, uppenbart. Dessutom vore en intersektionell läsning med ett postkolonialt perspektiv på representationen av den nordamerikanska ursprungsbefolkningen i utvandrarserien ett intressant forskningsprojekt.

Jag avslutar detta arbete med följande ord ur Vilhelm Mobergs *Nybyggarna*, när Roberts brusande öra talar till honom: ”Det är bäst att allting stannar emellan Arvid och Dig för evig tid; ingen tredje skulle förstå någonting av det.”¹²⁹ Sedan utvandrarserien författades har synen på samlevnads- och sexualitetsuttryck förändrats, och det som Roberts öra syftar på, det som måste stanna mellan honom och Arvid för evigt, är inte längre tvunget att döljas.

Nu är vi många som förstår.

¹²⁷ Vilhelm Moberg, *Sista brevet till Sverige*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1959, s. 228.

¹²⁸ Liljestrand, s. 144.

¹²⁹ Moberg, 1958, s. 334.

Källförteckning

- Andersson, Rigmor. ”Konflikten mellan dröm och verklighet i Robert och Kristinas öden”, i Erland Lagerroth och Ulla-Britta Lagerroth (red.). *Perspektiv på Utvandrarromanen*. Stockholm: Rabén och Sjögren, 1971, s. 222-230.
- Carlstoft Bramell, Anna-Karin. *Vilhelm Moberg tar ställning. En studie av hans journalistik och tidsaktuella diktning*. Stockholm: Carlsson Bokförlag, 2007.
- Connell, R.W. *Maskuliniteter*. Översättning av Åsa Lindén. Göteborg: Daidalos, 2008.
- Dell’Aversano, Carmen. ”The Love Whose Name Cannot be Spoken: Queering the Human-Animal Bond”, i *Journal for Critical Animal Studies* VIII nr. 1-2 2010, s. 73-125.
- Eidevall, Gunnar. *Vilhelm Mobergs emigrantepos*. Stockholm: Nordstedts, 1974.
- Heuman, Maths. *Rättsaffärerna Kejne och Hajby*. Stockholm: PA Norstedt & Söners förlag, 1978.
- Holmes, Philip. *Vilhelm Moberg. En introduktion till hans författarskap*. Stockholm: Carlsson Bokförlag, 2001.
- Holmgren, Ola. *Emigrant i moderniteten. Vilhelm Mobergs mansfantasier*. Stockholm/Stehag: Symposium, 2005.
- Kivilaakso, Katri, Ann-Sofie Lönngren och Rita Paqvalén (red.). *Queera läsningar*. Hägersten: Rosenlarv förlag, 2012.
- Kosofsky Sedgwick, Eve. *Epistemology of the Closet*. Berkeley och Los Angeles: University of California Press, 2008.
- Lennerhed, Lena. *Frihet att njuta. Sexualdebatten i Sverige på 1960-talet*. Stockholm: Norstedts, 1994.
- Liliequist, Jonas. ”Peasants against Nature: Crossing the Boundaries between Man and Animal in Seventeenth- and Eighteenth-Century Sweden”, i *Journal of the History of Sexuality* V1 nr. 3, 1991, s. 393-423.
- Liliequist, Jonas. ”Sexualiteten”, i Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam (red.). *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840-1940*. Möklinta: Gidlunds förlag, 2006, s. 167-207.
- Liljestrand, Jens. *Mobergland. Personligt och politiskt i Vilhelm Mobergs utvandrarserie*. Stockholm: Ordfront, 2009.
- Lorentzen, Jørgen och Claes Ekenstam (red.). *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840-1940* Möklinta: Gidlunds förlag, 2006.

- Lundblad, Michael. *The Birth of a Jungle. Animality in progressive-era U.S. literature and culture*. New York: Oxford University Press, 2013.
- Moberg, Vilhelm. *Utvandrarna*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1951.
- Moberg, Vilhelm. *Det gamla riket*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1953.
- Moberg, Vilhelm. *Invandrarna*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1953.
- Moberg, Vilhelm. *Nybyggarna*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1958.
- Moberg, Vilhelm. *Sista brevet till Sverige*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1959.
- Moberg, Vilhelm. *Att övervaka överheten*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 2014.
- Mosse, George L. *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*. New York: Oxford University Press, 1996.
- Nilsson, Arne. "Forskning om homosexualitet som mansforskning", i Claes Ekenstam, Jonas Frykman, Thomas Johansson, Jari Kuosmanen, Jens Ljunggren, Arne Nilsson (red.). *Rädd att falla. Studier i manlighet*. Möklinta: Gidlunds förlag, 2002, s. 171-181.
- Nilsson, Arne. "Modernisering och manlig homosexualitet. Svenska storstadsmän kring mitten av 1900-talet", i Claes Ekenstam, Jonas Frykman, Thomas Johansson, Jari Kuosmanen, Jens Ljunggren, Arne Nilsson (red.). *Rädd att falla. Studier i manlighet*. Möklinta: Gidlunds förlag, 2002, s. 182-234.
- Norberg, Johan. *Motståndsmannen Vilhelm Moberg*. Stockholm: Timbro, 1997.
- Rosenberg, Tiina. *Queerfeministisk agenda*. Stockholm: Bokförlaget Atlas, 2002.
- Rydström, Jens. *Sinners and Citizens. Bestiality and Homosexuality in Sweden, 1880-1950*. Chicago: The University of Chicago Press, 2003.
- Söderström, Göran. "'Homosexaffärernas' och 'rättsrötans' tid", i Fredrik Silverstolpe, Greger Eman, Dodo Parikas, Jens Rydström och Göran Söderström (red.). *Sympatiens hemlighetsfulla makt: Stockholms homosexuella 1860-1960*. Stockholm: Stockholmia förlag, 1999, s. 412-420.
- Tjeder, David. "Borgerlighetens sköra manlighet", i Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam (red.). *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840-1940*. Möklinta: Gidlunds förlag, 2006, s. 48-76.
- Östman, Ann-Catrin. "Bonden", i Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam (red.). *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840-1940*. Möklinta: Gidlunds förlag, 2006, s. 77-111.